

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Навчально-науковий інститут державного управління
Кафедра державного управління і місцевого самоврядування

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

студента Сіренка Федора Едуардовича

академічної групи 281М-22з-4 ІДУ

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: «Напрями удосконалення формування військового резерву
Збройних Сил України»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи				
розділів:				

Рецензент:				
------------	--	--	--	--

Нормоконтролер:				
-----------------	--	--	--	--

Дніпро
2023

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка кваліфікаційної роботи магістра на тему «Напрями удосконалення формування військового резерву Збройних Сил України».

76 стор., 1 табл., 70 джерел.

АГРЕСІЯ, ВІЙНА, ВІЙСЬКОВИЙ РЕЗЕРВ, ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ, ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ, РЕЗЕРВІСТ, ТЕРИТОРІАЛЬНІ ЦЕНТРИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які складаються у сфері захисту національної безпеки України.

Предмет дослідження – напрями удосконалення формування військового резерву Збройних Сил України.

Мета дослідження – розробка рекомендацій щодо напрямів формування військового резерву Збройних Сил України у контексті захисту держави від російської агресії.

У першому розділі досліджено поняття, сутність, структуру, нормативно-правове забезпечення військового резерву та проаналізовано його розвиток після 2014 р. до початку повномасштабної агресії росії. У другому розділі проаналізовано зарубіжний досвід функціонування військового резерву на прикладах держав-членів НАТО та європейських держав, що не входять до НАТО. У третьому розділі визначено роль військового резерву у протидії повномасштабній російській агресії. Встановлено шляхи та напрями подальшого удосконалення військового резерву в Україні після перемоги над агресором.

Результати магістерської роботи можуть бути застосовані під час обговорення проєктів нормативно-правових актів у сфері функціонування військового резерву Збройних Сил України.

ABSTRACT

Explanatory note of the master's degree qualification thesis on the topic «Directions for improving the formation of the military reserve of the Armed Forces of Ukraine».

76 pages, 1 tables, 70 sources.

AGGRESSION, WAR, MILITARY RESERVE, MILITARY PERSONNEL, ARMED FORCES OF UKRAINE, RESERVIST, TERRITORIAL CENTERS OF RECRUITMENT AND SOCIAL SUPPORT.

Object of research – social relations that are formed in the sphere of protection of national security of Ukraine.

Subject of research – directions for improving the formation of the military reserve of the Armed Forces of Ukraine.

The purpose of research – development of recommendations for improving the formation of the military reserve of the Armed Forces of Ukraine in the context of protecting the state from russian aggression.

In the first section the concept, essence, structure, normative and legal support of the military reserve and its development after 2014 before the beginning of the full-scale aggression of Russia was analyzed. In the second section the foreign experience of military reserve is analyzed on the examples of NATO member states and non-NATO European states. In the third section the role of the military reserve in countering Russian aggression was determined. The ways and directions of further improvement of the military reserve in Ukraine after the victory over the aggressor have been established

The results of the master's study can be applied during the discussion of projects of normative and legal acts in the sphere of military reserve of the Armed Forces of the Armed Forces of Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	
ВІЙСЬКОВИЙ РЕЗЕРВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО- ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ	10
1.1. Військовий резерв та резервісти: поняття та сутність. Структура військового резерву в Україні та історія його формування	10
1.2. Нормативно-правове забезпечення формування військового резерву ЗСУ	22
РОЗДІЛ 2	
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО РЕЗЕРВУ ЗБРОЙНИХ СИЛ	28
2.1. Досвід формування військового резерву у європейських державах- членах НАТО	28
2.2. Особливості формування військового резерву в державах, які не входять до складу НАТО	46
РОЗДІЛ 3	
ВІЙСЬКОВИЙ РЕЗЕРВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ	62
3.1. Військовий резерв ЗСУ напередодні повномасштабного вторгнення росії та його роль в умовах війни	62
3.2. Шляхи та напрями удосконалення військового резерву ЗСУ після перемоги України	69
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО	– Антитерористична операція
ВМС	– Військово-Морські сили
ВПС	– Військово-повітряні сили
ВППО	– Війська протиповітряної оборони
ВДУ	– Воєнна доктрина України
ГШ	– Генеральний штаб
ЗС	– Збройні Сили
ЗСУ	– Збройні Сили України
ЄКБО	– Європейський компонент безпеки і оборони
ЄС	– Європейський Союз
МО	– Міністерство оборони
ОДКБ	– Організація договору про колективну безпеку
ОЗС НАТО	– Об'єднані Збройні Сили НАТО
ОК	– Об'єднане командування
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ООС	– Операція об'єднаних сил
НАТО	– North Atlantic Treaty Organization (Організація Північноатлантичного договору)
РНБО	– Рада національної безпеки і оборони України
СБО	– Сектор безпеки та оборони
СВ	– Сухопутні війська
ТЦКСП	– Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки
ЦДАКР	– Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння

ВСТУП

24 лютого 2022 р. почався новий етап історії України та нова стадія війни з російськими агресорами. Загарбники остаточно зірвали маски з обличчя та здійснили повномасштабне вторгнення. Надії багатьох пересічних українців на мирне врегулювання конфлікту було розвіяно під ударами ворожих ракет. Попри справедливую критику влади та політичної еліти за недостатність уваги до Збройних Сил України, потрібно зазначити, що за останні роки перед нападом, для обороноздатності держави було зроблено чимало. Наше військо виявилось набагато більш підготовленим, ніж це було у 2014 р.

Одним з важливих факторів краху російських планів блицкригу, був розвиток вітчизняного військового резерву. Процес цей на превеликий жаль не було завершено до 24 лютого 2022 р., проте, позитивні зміни сприяли тому, що національний спротив довів свою ефективність. Необхідно звернути увагу, що ще до початку повномасштабної агресії та мобілізації було видано Наказ Верховного Головнокомандувача ЗСУ від 22 лютого 2022 р. № 2 «Про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» [17].

Президент України Володимир Зеленський, звертаючись до резервістів 18 травня 2023 р. (з нагоди Дня резервіста України), підкреслюючи їх роль у війні, зазначив, що резервісти «уже на початку широкомасштабної російської агресії оперативно поповнили лави Збройних Сил України та інших військових формувань і стали на захист Вітчизни. Досвід резервістів України, їх професіоналізм та впевненість дали змогу суттєво підсилити військові підрозділи в перші й найважчі дні війни і дати рішучу відсіч російським загарбникам» [67].

І після перемоги над ворогом військова безпека обов'язково має залишатися ключовим пріоритетом державної політики. Повністю підтримуючи шлях України до Організації Північноатлантичного договору, водночас потрібно зазначити, що потужні сучасні збройні сили є та мають бути головною

гарантією збереження нашої незалежності від будь-яких зазіхань. Збройній сили є таким державним інститутом, економія на якому може змусити націю сплатити набагато більше. Але готовність витратити гроші на безпеку та оборону не можна ототожнювати з марнотратством. Навпаки, потрібно мати на увазі необхідність поєднання ефективності з розумною економією. Ефективність системи військового резерву як раз і дозволяє швидко збільшувати чисельність війська в особливий період та не утримувати у мирні роки надто велику кількість військових.

Незадовго до російського нападу активізувалися зміни у сфері військового резерву. Мета буде актуальною і після перемоги – створення добре навченого військового резерву, основи ЗСУ нового типу, в яких буде служити особовий склад із стійкою мотивацією захищати свій народ і свою Батьківщину. Потенційний ворог ретельно аналізує можливості опору з боку держави на яку планує напасти. І військовий резерв може стати тим фактором, який зупинить реалізацію планів нападу (щоправда російські загарбники не змогли адекватно проаналізувати готовність України та недооцінили не лише сталеву волю Українського народу, але і кількість підготовлених резервістів).

З урахуванням зазначеного, підготовка військового резерву має бути стратегічним пріоритетом у подальших військових перетвореннях та потребуватиме постійної уваги з боку Генерального штабу, командування видів і родів військ, а також з боку політичного керівництва та державних органів управління, що несуть відповідальність за обороноздатність і безпеку України.

Процес реформ має базуватися на відповідних наукових дослідженнях, у т. ч. проведених в галузі публічного управління та адміністрування. Серед науковців, які аналізували військові перетворення, відзначимо таких дослідників як: В. Бадрак, В. Баранівський, В. Богданович, Ю. В'яткін, В. Гречанінов, А. Дмитрієв, М. Думенко, М. Єжєєв, С. Іщенко, Л. Коберський, В. Косевцов, В. Мандрагеля, А. Мітюков, Д. Носов, І. Руснак, А. Семакін, І. Свида, А. Сіцінський, Є. Тищук, О. Феденко, В. Шкідченко, І. Юрій тощо.

Проте, саме проблеми військового резерву досліджені у вітчизняній науковій літературі недостатньо.

Також зазначимо, що з усією повагою ставлячись до наукових досліджень згаданих вище авторів та визнаючи їх практичну та теоретичну користь, завершення війни гібридної та початок повномасштабної російської агресії 24 лютого 2022 р. вимагає перегляду багатьох попередніх оцінок та висновків. Нинішня війна, як і будь-яка війна в історії, об'єктивно вимагатиме наукового переосмислення упродовж наступних років. Розуміння цього, а також власний військовий досвід спонукав нас до підготовки даної магістерської роботи.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які складаються у сфері захисту національної безпеки України.

Предмет дослідження – напрями удосконалення формування військового резерву Збройних Сил України.

Мета дослідження – розробка рекомендацій щодо напрямів формування військового резерву Збройних Сил України у контексті захисту держави від російської агресії.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні дослідницькі завдання:

- розглянути поняття, сутність, структуру та історичні аспекти формування військового резерву;
- дослідити нормативно-правове забезпечення військового резерву ЗСУ;
- проаналізувати зарубіжний досвід функціонування військового резерву на прикладах європейських держав-членів НАТО;
- розглянути досвід розвитку військового резерву в європейських державах, які не входять до НАТО;
- визначити стан та чисельність військового резерву ЗСУ напередодні широкомасштабної агресії та роль військового резерву у конвенційній війні;
- встановити шляхи та напрями удосконалення військового резерву ЗСУ після перемоги над агресором.

Джерельна база магістерського дослідження складається передусім з нормативно-правових документів. Серед останніх слід виділити Конституцію України, закони України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики», «Про національну безпеку України», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про організацію оборонного планування», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про чисельність Збройних Сил України», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку», «Про основи національного спротиву» тощо. Використовувалися й підзаконні акти, зокрема затверджене указом Президента України Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України, постанова КМУ «Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів» тощо. Було використано низку статистичних джерел, зокрема матеріали Білої книги ЗСУ, а також аналітичні матеріали Центру досліджень армії, конверсії та роззброєння.

Під час написання магістерської роботи використовувались наступні методи дослідження: історичний, логічний, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, системний, статистичний, порівняльний, класифікації тощо.

Структура роботи відповідає визначеним завданням. Робота складається із вступу, трьох розділів та висновків. На нашу думку, використання зазначеної вище структури, джерельної бази та методів дослідження повинно дозволити досягнути мети та вирішити поставлені завдання.

РОЗДІЛ 1

ВІЙСЬКОВИЙ РЕЗЕРВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

1.1. Військовий резерв та резервісти: поняття та сутність. Структура військового резерву в Україні та історія його формування

Дослідження проблем розвитку військового резерву доцільним буде розпочати з термінів та понятійного апарату. Зазначимо, що термін «резерв» потрапив до української мови з французької. «Reserve» у перекладі означає запас (будь-чого) на випадок потреби, а також джерело, звідки йдуть нові засоби, сили. У свою чергу слово походить від латинського «reservare» (зберігати). Резерви бувають різними. У нас в суспільстві часто використовуються словосполучення «фінансові резерви», «золотовалютні резерви», «кадрові резерви». Видом останніх є «військовий резерв». Словосполучення яке увійшло до військової науки. Потрібно зазначити, що в українській мові та українській військовій термінології воно використовується набагато частіше ніж у країні-агресорі (там як правило оперують іншим словосполученням «мобілізаційні можливості держави») [69].

Отже під «військовим резервом» у військовій науці розуміють наявність людських ресурсів, які держава може залучити для мобілізаційного розгортання збройних сил та повноцінного забезпечення потреб фронту та тилу у випадку війни. Незалежно від приналежності до держави, головним завданням забезпечення мобілізаційних можливостей вважається періодична підготовка резервістів [8].

Поряд з терміном «резерв» існують також поняття «резервістів», яке має різні підходи до його визначення. Згідно більш широкому визначенню (яке використовувалося у колишньому СРСР) резервістами називали військовозобов'язаних громадян держави, які підлягають мобілізації за потреби [63].

Але є і більш вузьке визначення. Зокрема у нашій державі термін визначено у абзаці шостому частини дев'ятої статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Зазначений закон було прийнято у далекому 1992 р., проте, дане визначення коригувалося багато разів. У першій редакції закону терміну не було взагалі. Він уперше з'явився в 2006 р. та змінювався наступним чином:

– «військовозобов'язані, які у добровільному порядку проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України та інших військових формувань» (згідно Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»» від 4 квітня 2006 року) [22];

– «особи, які в добровільному порядку проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час» (згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо служби у військовому резерві» від 17 березня 2014 року) [23]

– «особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час» (згідно Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо служби у військовому резерві в особливий період» від 19 березня 2015 року) [25].

Менш ніж за 11 місяців до початку широкомасштабної агресії проти нашої держави, 30 березня 2021 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» № 1357-ІХ, згідно з яким було введено наступне визначення терміну «резервісти» у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу»:

– «особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період» [24].

Також необхідно зазначити, що в Указі Президента України «Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України» є інше визначення:

– «громадяни, які виконують військовий обов'язок шляхом проходження служби у військовому резерві, є резервістами. Проходження служби у військовому резерві полягає у виконанні резервістами обов'язків служби, у тому числі з підготовки, відповідно до завдань, покладених на органи військового управління, з'єднання, військові частини, військові навчальні заклади, установи та організації, в яких вони проходять службу у військовому резерві на відповідних посадах, згідно з вимогами законодавства та умовами контракту» [43].

У різних державах існують різні форми комплектування війська – контрактна, призовна, змішана. Але незалежно від форми комплектування питання формування військових резервів є дуже актуальним. Сене підготовки резервістів полягає в їхньому періодичному залученні до короткочасних зборів, на яких вони проходять військову підготовку, відповідно до призначених ним військово-облікових спеціальностей. Практичне призначення таких зборів полягає у закріпленні навичок у використанні бойової техніки та озброєння, а також переучуванні на нові зразки озброєння та освоєння нових методів у тактиці [5].

У деяких державах основний акцент робиться не на утриманні регулярних військ, а саме на системі підготовки резервістів, до яких залучається практично все чоловіче населення (міліційна армія). Наприклад, у Швейцарії, за деякими оцінками, збройні сили, що налічують 22 000 чоловік, здатні за кілька годин мобілізувати до своїх лав 650 000 резервістів, а дві доби – 1,7 млн. резервістів (більш детально різні зарубіжні системи підготовки військового резерву буде проаналізовано у другому розділі нашої магістерської роботи) [5].

Аналізуючи досвід різних війн протягом тисячоліть, потрібно зазначити, що армія мирного часу часто виявлялася нездатною добитися перемоги,

особливо, в разі затягування бойових дій. Це пов'язано з тим, що постійно утримувати армію необхідної чисельності виявлялося занадто дорого для бюджету.

Ще в давнину правителі вдавалися до розгортання збройних сил за рахунок скликання народного, а потім і феодалного ополчення, вербування найманців всередині і за межами своєї держави. І вже тоді виникала проблема якості підготовки, моральної стійкості та придатності до військової служби розгорнутих частин. Професійна армія Ганнібала, з якою він вторгся на територію Риму і карфагенське ополчення з загонами найманців в його останній битві при Замі суттєво відрізнялися за своєю якістю. Відповідно різним був і результат (останню битву Ганнібал програв). Роль мобілізаційного резерву зросла у XIX столітті в епоху масових армій. У цей період за рахунок введення для громадян обов'язкової служби в збройних силах чисельність армій провідних світових держав при мобілізаційному розгортанні досягала сотень тисяч, а в XX столітті – вже мільйонів військовослужбовців. За обов'язкової строкової служби і невеликої її тривалості (до 3 років) розгортання переважно відбувалося за рахунок осіб, що раніше служили і були звільнені в запас. Це позитивно позначалося на якості підготовки резервістів, особливо в разі їх призову на періодичні збори для перепідготовки. Однак в умовах тотальних Першої та Другої світових воєн учасники швидко вичерпали запас навчених резервістів і змушені були мобілізувати непідготовлених новобранців, нашвидкуруч навчаючи їх бойових дій [69].

Найбільш актуальною проблема накопичення запасу навчених солдат завжди була у невеликих і небагатих державах, що мали кордон із потужними сусідами. Ці держави не могли собі дозволити утримувати в мирний час численні й добре технічно оснащені збройні сили. З іншого боку, нечисленна армія була би не здатна чинити ефективний опір агресорам. Тому для таких держав побудова численної і якісної системи резерву за відносно невеликі гроші була питанням виживання. У разі військової загрози або початку війни урядом оголошується часткова або загальна мобілізація та резервісти після їх

оповіщення прямують до районів збору, де під керівництвом представників військового відомства держави створюватимуться резервні військові формування [63].

В окремих державах законодавство передбачає можливість масової мобілізації резервістів без введення воєнного стану та наявності військової загрози. Прикладом таких масових мобілізацій може бути введення радянських військ до Афганістану (за два тижні грудня 1979 року було призване із запасу близько 50 тис. військовозобов'язаних громадян, які утворили основу особового складу 40-ї армії, введеної до Афганістану). А після Чорнобильської катастрофи (у період із кінця квітня до кінця літа 1986 року до Радянської армії було призвано із запасу близько 500 тис. військовозобов'язаних) [69].

У таких державах, як США, масова мобілізація резервістів використовується в основному для заміщення військ, які відправлено на виконання бойових дій в іншу державу. У деяких випадках військове керівництво США відправляє резервістів на участь у бойових діях, незважаючи на наявність достатньої кількості регулярних військ. Зокрема під час війни у Перській затоці Пентагон закликав на військову службу 106 тис. резервістів. Існують винятки у підході до частоти мобілізації резервістів, коли вона може розпочатися без будь-якої військової загрози ззовні.

В Ізраїлі, крім систематичної перепідготовки, резервісти разом із регулярними військами безпосередньо беруть участь у бойових діях. Будь-яка велика військова операція ЦАХАЛ (армії Ізраїлю) починається з мобілізації резервістів. Саме так відбулося восени 2023 року, коли почалася збройна операція в Секторі Газа проти терористичного угруповання ХАМАС.

Для створення повноцінних формувань із резервістів потрібна наявність у достатній кількості озброєння, бойової техніки та військового майна на складах зберігання. У цьому плані підхід до розгортання формувань більшість держав однаковий і полягає у створенні кадрованих елементів. У СРСР (збройні сили держав колишнього СРСР, у т. ч. Україна успадкували у 1991 р. стару радянську модель) це виглядало як наявність у структурі кожного військового

округу військових частин неповного штату (кадрована частина), на складах яких знаходиться на тривалому зберіганні бойова техніка, військове майно та озброєння. Наприклад, це міг бути мотострілковий полк, у якому по повному штату розгорнутий лише один батальйон чи рота. При цьому кількість озброєння на складах скадрованої частини відповідає аналогічному показнику повністю розгорнутого мотострілкового полку. Уся бойова техніка та озброєння перебувають у законсервованому стані (зняті акумуляторні батареї, злиті рідини, що охолоджують, та пальне, колісна техніка піднята на кронштейни і так далі тощо). За планом мобілізації до кадрованої частини прибувають резервісти офіцерського та рядового складу, які займаються приведенням бойової та іншої техніки та озброєнь до бойової готовності [5].

В Україні службу у військовому резерві запроваджено з метою планомірної підготовки резервістів для комплектування ЗСУ та інших військових формувань особовим складом у мирний час та в особливий період шляхом набуття та підтримання на належному рівні вмінь і навичок за військово-обліковою спеціальністю. Програми підготовки резервістів ЗСУ, порядок та обсяги підготовки за військово-обліковими спеціальностями, час та строки проведення підготовки визначаються Генеральним штабом ЗСУ (в інших військових формуваннях – їх керівниками за погодженням з Генеральним штабом ЗСУ) [66].

Згідно статей 26-1 та 26-2 зазначеного вище Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» 1992 р. (практично всі положення щодо резервістів було додано до даного закону протягом 2014 – 2021 рр.) громадяни України (крім тих, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації) в добровільному порядку можуть бути прийняті на службу у військовому резерві ЗСУ та інших військових формувань. Для цього вони мають пройти професійно-психологічний відбір, за станом здоров'я бути придатними до служби у військовому резерві та відповідати встановленим вимогам проходження служби у військовому резерві. З особою, яка відповідає вимогам укладається контракт про проходження служби у військовому резерві

(як ЗСУ так і інших військових формувань). Резервісти, які проходять службу у військовому резерві, у разі закінчення строку контракту можуть укласти новий контракт про проходження служби у військовому резерві [22].

За своїм статусом в Україні резервісти не належать до зайнятого населення в Україні і мають право відповідно до законодавства про зайнятість населення бути визнаними безробітними та зареєстрованими у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Фінансове і матеріальне забезпечення заходів, пов'язаних з проходженням служби у військовому резерві, здійснюється за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на утримання Міністерства оборони України та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями. Порядок і розміри грошового забезпечення та заохочення резервістів визначаються Кабінетом Міністрів України, Міністерством оборони України та іншими центральними органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями.

Інша категорія резервістів – не добровольці. В особливий період на службу у військовому оперативному резерві в обов'язковому порядку зараховуються особи, звільнені з військової служби, які за своїми професійно-психологічними характеристиками і станом здоров'я придатні до служби у військовому резерві та відповідають встановленим вимогам проходження служби. Зазначимо, що контракт про проходження громадянином України служби у військовому резерві ЗСУ або інших військових формувань не може бути припиненим (розірваним) в особливий період, а громадянин, який його уклав та зарахований до військового оперативного резерву, продовжує службу у військовому резерві ЗСУ або інших військових формувань на умовах, визначених законодавством, до завершення особливого періоду. Після завершення особливого періоду громадяни, які проходили службу у військовому оперативному резерві, мають право в добровільному порядку укласти контракт про проходження служби у військовому резерві на умовах,

визначених Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» [22].

Згідно Постанови КМУ «Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів» від 12 листопада 2014 р. № 607 (до неї теж вносилися численні зміни протягом наступних років), військовий резерв в Україні поділяється за призначенням на оперативний резерв (першої та другої черги) та мобілізаційний людський резерв. Іншою категорією є громадський резерв, який формується з громадян, зокрема резервістів, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і оборони держави. Зазначимо, що резервісти включені до складу громадського резерву, призначаються для комплектування ЗСУ та інших військових формувань в особливий період у встановленому порядку з урахуванням їх належності до оперативного та мобілізаційного людського резервів [31].

Отже, служба в резерві ЗСУ була введена у 2006 р. Її особливістю був контрактний спосіб комплектування (3-5 років), причому контракт укладався між резервістом та командиром частини, де він збирався служити. Виплата та її обсяги залежали від оцінки командиром частини якості служби кожного конкретно-го резервіста, що з одного боку дозволяло диференціювати оплату резервістам в залежності від їх реального внеску у підвищення боєздатності частини, а з іншого – відкривало можливості для корупції. Передбачалося, що річний термін служби резервіста становитиме 35 днів: 2 доби щомісяця і 2 зборів тривалістю 5-6 днів. Підготовка резервістів в тих частинах, до яких вони були приписані об'єктивно повинна була спростити їх інтеграцію при призові на дійсну службу. Однак за 8 років з моменту введення до початку війни у 2014 році, система резерву в Україні так і не вийшла зі стадії експериментів. Тому кількість громадян залучених на службу в резерві була мізерною. Даний спосіб комплектування резерву відродився в новій формі в рамках системи територіальної оборони України [1].

До початку війни у 2014 році на папері запас військово-навчених людських ресурсів виглядав досить переконливо. Однак, коли треба було

призвати цих громадян на військову службу по мобілізації, виникли суттєві складнощі. В той же час, незважаючи на це, до середини 2016 року в Україні було проведено 6 хвиль часткової мобілізації. Мобілізований контингент йшов на доукомплектування регулярних частин і підрозділів ЗСУ, Національної Гвардії, Державної прикордонної служби. Про масштаби процесу можна судити по одній з механізованих бригад, яка за рік збільшила свою чисельність з 550 військовослужбовців до 5 тисяч [1].

На жаль хвилі мобілізації в ЗСУ найчастіше носили характер імпровізацій, що, безумовно, позначалося на їх якості. Так труднощі з мобілізацією достатнього числа військово-навчених кадрів призвели до активної мобілізації громадян, які взагалі не служили у ЗС і не мали навіть базової військової підготовки. Але, з іншого боку, не варто забувати, що навіть у вкрай несприятливих умовах Україні вдалося провести мобілізаційне розгортання армії і стабілізувати ситуацію на фронті. Крім доукомплектування регулярних частин, навесні 2014 року в Україні почалося формування організованого резерву у вигляді батальйонів територіальної оборони. Згідно з попередніми планами, кожна область мала сформувати по одному батальйону для охорони важливих об'єктів на своїй території. Тобто передбачався не тільки територіальний принцип комплектування, а й застосування цих батальйонів. Однак різке загострення ситуації на фронті призвело до того, що батальйони тероборони були у найкоротші терміни заповнені особовим складом і перекинуті на Донбас, де переважно займалися охороною тилу регулярних частин, а в подальшому почали отримувати свої ділянки фронту. Крім того, ряд областей сформували другі, а в деяких і треті батальйони [1].

Надалі батальйони територіальної оборони були влиті в ЗСУ як мотопіхотні батальйони. Деякі були згруповані по три в складі нових мотопіхотних бригад, а інші додані регулярним механізованим, танковим і артилерійським бригадам для виконання другорядних завдань (охорона тилу, утримання спокійних ділянок фронту в секторах відповідальності бригад тощо). Таку інтеграцію можна визнати досить розумною. Вона дозволила збільшити

число бригад у складі ЗСУ. За рахунок танкових, артилерійських та інших штатних підрозділів такі бригади здатні вирішувати більш широке коло завдань, ніж групи батальйонів раніше. Поява нових бригад дозволила перерозподілити сектора відповідальності на фронті і виводити старі регулярні бригади на відновлення боєздатності з бойовим злагодженням на полігонах в тилу. Крім того, до створення мотопіхотних бригад, в підпорядкуванні командирів механізованих і танкових бригад, окрім своїх штатних підрозділів, знаходилося по кілька територіальних батальйонів (до 4-х), що вкрай ускладнювало управління ними. У той же час один мотопіхотний (колишній територіальний) батальйон у складі регулярної бригади дозволяє покласти на нього другорядні функції, звільнивши від їх виконання штатні механізовані батальйони [1].

Батальйони територіальної оборони першої хвилі мали масу недоліків. Вони були створені на швидку руку з різних категорій громадян. Частина батальйонів була сформована з мобілізованих солдат, які часто не мали достатньої або взагалі жодної військової підготовки. Ситуація з підготовкою погіршувалася практично повною відсутністю часу, оскільки після заповнення особовим складом, більшість батальйонів відразу перекидалися на Донбас, кордон з Росією, Молдовою або окупованим Кримом. При цьому батальйони часто розпорозували свої підрозділи на значній території, що також ускладнювало проведення навчання особового складу. Розпорозене розташування також загострювало проблеми з військовою дисципліною, особливо з пияцтвом. В кращу сторону виділялися ті батальйони територіальної оборони, які створювалися з добровольців. Їх особовий склад відрізнявся більш високою мотивацією, що позитивно позначалося на боєздатності. У той же час ті з тербатів, які формувалися за підтримки деяких політичних партій ще й зберігали зв'язок зі своїм політичним керівництвом. Ці фактори в подальшому призвели до низки чисток, особливо командного складу, в процесі інтеграції батальйонів територіальної оборони до регулярної армії як мотопіхотних батальйонів. В цілому, при всіх своїх недоліках, територіальні батальйони

зіграли свою роль у стабілізації становища на фронті, дозволивши Збройним Силам України подвоїти число своїх піхотних батальйонів. Ті ж проблеми, які виникли при формуванні тербатів, їх навчанні і застосуванні були викликані форсмажорністю ситуацією [1].

Хоча створення батальйонів територіальної оборони і носило форму імпровізації не можна сказати, що в Україні до війни не замислювалися над створенням резерву нового типу. Після початку бойових дій система резерву в Україні зазнала змін. З березня 2015 р. почалося створення оперативного резерву першої черги з колишніх контрактників, демобілізованих військовослужбовців перших хвиль мобілізації і колишніх строковиків. Особовий склад оперативного резерву приписується до тих військових частинах, де він проходив службу. Зазначимо, що резерв першої черги призивається на дійсну службу під час оголошення повної мобілізації, а також може бути мобілізований в рамках часткової мобілізації. Резервісти першої черги зобов'язані прибути в свої військові частини на протязі однієї доби з моменту їх оприлюднення. За рахунок таких резервістів відповідних військових спеціальностей має відбутися розгортання військових частин до штатів воєнного часу. Також вони призначені для заповнення втрат в своїх військових частинах і для розгортання додаткових підрозділів, наприклад 4-х механізованих батальйонів у складі механізованих бригад. Незважаючи на те, що українська система оперативного резерву ще не пройшла перевірку на практиці, закріплення демобілізованих військовослужбовців за частиною, де вони проходили службу можна визнати вартим уваги, так як резервіст вливається в знайому йому частину. Таким чином, інтеграція резервістів оперативного резерву в регулярні частини носитиме органічний характер [66].

Водночас відродження екстериторіального принципу комплектування ЗСУ призводить до того, що до військових частин приписані резервісти з усієї території держави, що негативно позначається на швидкості прибуття особового складу в свої частини. За наявності часу на розгортання це не має принципового значення, однак в разі раптових бойових дій цей фактор може

мати важливе, якщо не вирішальне значення. Ті мобілізовані або строковики, які під час служби не отримали достатньої підготовки, замість оперативного резерву зараховуються в територіальний і можуть використовуватися для доукомплектування військових частин.

Формування територіальної оборони є ще одним новим елементом організованого резерву України є. Особовий склад цих формувань може бути призваний на дійсну службу під час оголошення воєнного чи надзвичайного стану. Комплектування цих формувань відбувається на змішаній основі. Ядро складають добровольці, а інші штатні посади повинні заповнюватися приписаними до загонів військовозобов'язаними. Основні категорії особового складу формувань територіальної оборони: 1) непридатні до військової служби в мирний час (обмежено придатні у воєнний) військовозобов'язані складають основну частину організаційних ядер (ця категорія громадян відрізняється високою мотивацією); 2) офіцери запасу – випускники військових кафедр цивільних вищих навчальних закладів складають основу командних кадрів, починаючи від командира взводу і вище (значна частина цих офіцерів також визнана непридатними до військової служби; меншу частину офіцерського корпусу формувань територіальної оборони складають колишні кадрові офіцери старшої вікової групи); 3) резервісти, які уклали контракт з відповідними територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки; 4) резервісти, які відслужили строкову службу і не потрапили в оперативний резерв першої черги; 5) демобілізовані (складають малу частину, так як основна їх маса приписана до оперативного резерву першої черги) [66].

Напередодні повномасштабного вторгнення росії в Україні було розпочато практику зборів з особовим складом стрілецьких батальйонів. Ступінь їх регулярності, різноманітність і насиченість навчальними дисциплінами багато в чому залежить від особистих якостей відповідальних офіцерів територіальних центрів і самих добровольців.

Необхідно зазначити щодо наявних проблем у даній сфері. По-перше, для служби в резерві за контрактом потрібні громадяни, придатні до військової

служби за станом здоров'я, а значна частина формувань територіальної оборони складають обмежено придатні до стройової, включаючи командні кадри. По-друге, стара система передбачала укладення контракту безпосередньо з командиром частини. Однак формування територіальної оборони (стрілецькі батальйони, роти охорони та батальйони оборони) стають військовими частинами тільки при мобілізаційному розгортанні і тоді ж отримують права і їх командири. Тому з юридичної точки зору цей процес ще не цілком врегульовано.

Напередодні повномасштабного нападу з боку росії зазначалося, що загальною проблемою формувань територіальної оборони України є вкрай низька інтенсивність їх підготовки. Більш детально тему нормативно-правового забезпечення військового резерву в Україні буде висвітлено у наступному підрозділі нашої магістерської роботи.

1.2. Нормативно-правове забезпечення формування військового резерву ЗСУ

Як відомо, система законодавства має ієрархічний характер та складається з нормативно-правових актів різної ваги. В основі військового законодавства, як і законодавства у будь-якій іншій сфері є Основний Закон нашої держави – Конституція України.

Безпосередньо про військовий резерв Конституція нічого не згадує. Але звернемо увагу на статтю 17 Конституції, згідно якої «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України». А у статті 65 зазначено, що «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України... є обов'язком громадян України» [16].

Серед законів у даній сфері відзначимо наступні: «Про військовий обов'язок і військову службу» [22], «Про Збройні Сили України» [34], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [37], «Про національну безпеку України» [38], «Про оборону України» [40], «Про основи національного спротиву» [41], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [57].

Безпосередньо службі у військовому резерві присвячено низку статей закону «Про військовий обов'язок і військову службу» (наведене у п. 1.1 нашої магістерської роботи нормативно-правове визначення понять узято звідти). Зокрема у ст. 29 зазначено, що «резервісти проходять підготовку та збори відповідно до програм у порядку, встановленому положеннями про проходження громадянами України служби у військовому резерві», а про «початок та закінчення зборів військовозобов'язаних та резервістів видається відповідний наказ командира військової частини». Акцентується, що на резервістів поширюється дія статутів Збройних Сил України. Час і строки проведення навчальних зборів резервістів згідно даного закону визначаються Генеральним штабом ЗСУ та органами управління іншими військовими формуваннями. Також зазначено, що резервісти у період між навчальними зборами можуть залучатися за планом Генерального штабу ЗСУ та органів управління іншими військовими формуваннями за погодженням з Генеральним штабом ЗСУ до перевірочних зборів строком до п'яти днів як без відриву від виробництва, так і з відривом [22].

У Законі «Про військовий обов'язок і військову службу» визначено, що загальний строк виконання обов'язків служби у військовому резерві не може перевищувати трьох місяців на рік, якщо інше не визначено законом. Резервісти, яким надійшла повістка відповідного районного (міського) ТЦК та СП на прибуття для призову на збори, зобов'язані прибути в пункт і в строк, зазначені у повістці. Керівники підприємств, установ, організацій та закладів освіти незалежно від підпорядкування та форми власності на вимогу відповідних територіальних центрів забезпечують своєчасне прибуття

резервістів до визначених пунктів збору. Зазначено, що призвані на збори резервісти, які виконують обов'язки служби у військовому резерві, забезпечуються матеріальними засобами в порядку і розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України. За призваними на збори військовозобов'язаними на весь період зборів та резервістами на весь час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві, включаючи час проїзду до місця їх проведення і назад, зберігаються місце роботи, а також займана посада та середня заробітна плата на підприємстві, в установі, організації незалежно від підпорядкування і форм власності. Резервістам на весь час виконання ними обов'язків служби у військовому резерві здійснюються грошові виплати із розрахунку до двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня календарного року, за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на утримання Міністерства оборони України та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями (розміри грошової виплати, грошового забезпечення і заохочення резервістів та порядок їх виплати визначаються Кабінетом Міністрів України) [22].

У даному законі встановлено поважні причини неприбуття чи несвоєчасного прибуття резервіста до відповідного територіального центру для призову на збори в пункт і в строк, установлені його керівником, які підтвержені відповідними документами (перешкоди стихійного характеру, сімейні обставини та інші поважні причини, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України). Якщо ж резервіст захворів під час виконання ним обов'язків служби у військовому резерві і продовжує хворіти після закінчення терміну виконання цих обов'язків, за ним зберігаються місце роботи і займана посада, а з дня закінчення терміну виконання цих обов'язків, у разі тимчасової непрацездатності, замість заробітної плати виплачується допомога по тимчасовій непрацездатності відповідно до закону [22].

Резервістам з числа непрацюючих на весь термін виконання ними обов'язків служби у військовому резерві, включаючи час проїзду до військової

частини і назад, виплачується грошове забезпечення в розмірі прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб на 1 січня календарного року, за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України на утримання Міністерства оборони України та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями [22].

Серед підзаконних нормативно-правових актів у даній сфері потрібно виділити Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України» від 29 жовтня 2012 року (також потрібно підкреслити, що дата прийняття не свідчить про застарілість, адже протягом останніх 11 років було прийнято низку важливих змін). Зокрема даним Положенням визначено (п. 6), що початком проходження резервістом служби у військовому резерві вважається день видання наказу керівника органу військового управління, командира (начальника) військової частини (установи) про прийняття (зарахування) громадянина на службу у військовому резерві і призначення на посаду, яка комплектується резервістами. А закінченням проходження резервістом служби у військовому резерві вважається день закінчення строку контракту або інший день, зазначений у Положенні, але не раніше дня видання наказу командира (начальника) військової частини (установи) про звільнення резервіста зі служби у військовому резерві [43].

У п. 11 зазначено, що інформація про строки проведення підготовки і зборів у наступному році доводиться до резервістів та їх роботодавців до 1 грудня поточного року, а в поточному році - під час підписання першого контракту або в разі змін термінів підготовки резервістів – не пізніше ніж за місяць до початку зборів. У п. 12 Положення визначено кого приймають на службу у військовому резерві Це громадяни України (крім тих, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації), які пройшли професійно-психологічний відбір, перевірку рівня фізичної підготовки та визнані придатними до служби у військовому резерві за станом здоров'я.

Визначено три категорії: 1) громадяни, які не мають військових звань, з відповідною освітою, віком від 18 до 57 років – на службу у військовому резерві на посадах рядового складу; 2) військовозобов'язані, які не мають військових звань офіцерського складу, з відповідною освітою та спеціальною підготовкою, віком від 18 до 57 років – на службу у військовому резерві на посадах рядового складу, сержантського і старшинського складу; 3) офіцери запасу, які не досягли граничного віку перебування в запасі другого розряду, – на службу у військовому резерві на посадах офіцерського складу. Також визначено, що в особливий період на службу у військовому оперативному резерві першої черги в обов'язковому порядку зараховуються військовослужбовці, звільнені зі строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, які за своїми професійно-психологічними характеристиками і станом здоров'я придатні до служби у військовому резерві та відповідають встановленим вимогам проходження служби у військовому резерві, – на посади відповідно до їх військових звань. У п. 13 зазначено, що порядок заміщення окремих військових посад резервістами у мирний час, заміщення військових посад, передбачених штатами воєнного часу, при переведенні ЗСУ на організацію і штати воєнного часу, особливості ведення військового обліку резервістів, порядок, обсяги та строки проведення підготовки визначаються Генеральним штабом [43].

У пп. 16-19 визначено форму контракту, що укладається між громадянином і державою, від імені якої виступає Міністерство оборони України, військова частина ЗСУ, для встановлення правових відносин під час проходження служби у військовому резерві. Зазначено, що контракт укладається у двох примірниках, підписується громадянином і посадовою особою Міністерства оборони України, військової частини ЗСУ, яка має право видавати накази по особовому складу та до повноважень якої належить право призначення на відповідні посади. Один примірник контракту зберігається в особовій справі резервіста, другий – у резервіста. Резервісти можуть укласти новий контракт у разі закінчення строку попереднього [43].

У п. 32 даного Положення зазначено, що виклик резервістів для виконання обов'язків служби у військовому резерві здійснюється командирами (начальниками) військових частин (установ) у мирний час (особливий період) відповідно до рішення Президента України, прийнятого відповідно до Конституції України та планів підготовки резервістів ЗСУ. А щодо призову резервістів на військову службу під час оголошення мобілізації, то він здійснюється командирами (начальниками) військових частин (установ), в яких вони проходять службу у військовому резерві, відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [43].

Виділимо також п. 39 Положення, у якому регламентується присвоєння чергових військових звань резервістам: 1) до старшого сержанта (головного старшини) включно – командирами полків (кораблів 1 рангу), бригад і посадовими особами, які мають рівні з ними та вищі права; 2) до старшого прапорщика (старшого мічмана) включно – командиром корпусу, посадовими особами, які мають рівні з ним та вищі права; 3) до майора (капітана 3 рангу) включно – командувачами видів ЗСУ, військ оперативних командувань, першим заступником начальника Генерального штабу ЗСУ; 4) до підполковника (капітана 2 рангу) включно – першим заступником Міністра оборони України, начальником Генерального штабу ЗСУ; 5) до полковника (капітана 1 рангу) включно – Міністром оборони України [43].

Структура військового резерву була визначена у Постанові Кабінету міністрів України «Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів» від 12 листопада 2014 № 607, (до неї також було внесено низку суттєвих змін) [31].

Нарешті серед підзаконних нормативно-правових актів, які стосуються військового резерву потрібно відзначити Стратегію воєнної безпеки України, яку було прийнято 25 березня 2021 р.

Зміни у сфері нормативно-правового забезпечення військового резерву, які було прийнято у ході повномасштабної війни та ті які плануються, буде проаналізовано у третьому розділі нашої магістерської роботи.

РОЗДІЛ 2

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО РЕЗЕРВУ ЗБРОЙНИХ СИЛ

2.1. Досвід формування військового резерву у європейських державах-членах НАТО

Україна прагне вступити до Організації Північноатлантичного договору (НАТО), тому для нашої країни досвід військового будівництва держав найбільш потужного військового альянсу у світі є надзвичайно корисним. З іншого боку, аналізуючи досвід держав-членів НАТО потрібно пам'ятати, що жодна з них не зіткнулася з настільки великою проблемою у сфері національної безпеки, як Україна. Наприклад, якщо був період коли обов'язок держав-членів НАТО витратити на оборону не менш ніж 2 % від ВВП (щоправда низка держав НАТО порушувала цю норму, мінімізуючи військові витрати) слугував приводом для спекулятивних заяв з критикою євроатлантичної інтеграції України (нібито це надто дорого для нашого суспільства), то на сьогоднішній день нижня потенційна планка частки військових витрат очевидно повинна бути (навіть після перемоги над російськими загарбниками та завершення особового періоду) значно більшою ніж натівський мінімум. З урахуванням героїчного супротиву, який оказало ЗСУ російським агресорам, в державах НАТО вже є думка щодо вивчення досвіду ЗСУ для підвищення обороноздатності власних військ. Але з урахуванням зазначеного, досвід держав-членів НАТО потребує вивчення.

Одним з найбільш актуальних та важливих напрямів є формування військового резерву, адже багато країн Організації Північноатлантичного договору мають у цій сфері великий досвід, який потрібно вивчати.

Одним з найкращих наших союзників у ході відбиття російської агресії є Велика Британія. Також зазначимо, що це одна з тих держав-членів НАТО яка ніколи не порушувала норму щодо мінімальної планки фінансування власних збройних сил (щоправда частково це пояснюється давньою традицією мати

потужний ВМФ, який завжди з'їдав лівову частку британського оборонного бюджету). Саме Велика Британія є прикладом країни із військовим резервом, але водночас і контрактним способом комплектування війська. До того ж це не є новацією, адже контрактна армія – британська традиція. Серед усіх великих держав ХІХ-ХХ ст. саме Велика Британія до останнього трималася за добровільний спосіб комплектування збройних сил, в той час як її основні союзники і противники перейшли до призову на строкову службу. Обмеженість британських можливостей щодо мобілізаційного розгортання наочно продемонструвала англо-бурська війна 1899 – 1902 рр., коли для підкорення двох маленьких африканських республік з міліційними арміями знадобилося досить значне напруження сил Британської Імперії [1].

Основною проблемою британської контрактної армії, як і будь-якої іншої контрактної армії, було накопичення запасу військовонавчених, необхідних для мобілізаційного розгортання збройних сил. В період загострення суперечностей між великими державами на початку ХХ ст. потреба в резервах ставала все більш актуальною. Наслідком цього стало прийняття у 1907 р. закону «Про територіальні і резервні сили». Відповідно до даного закону, планувалося сформувати 14 піхотних територіальних дивізій і 14 кавалерійських бригад. Для порівняння, британські регулярні сили в Метрополії були організовані в експедиційні сили у складі 6 піхотних і 1 кавалерійської дивізій. У мирний час територіальні батальйони входили до складу регулярних полків. Так в полку Королівських шотландців («Royal Scots») було 2 регулярних батальйони, 1 резервний батальйон і 7 територіальних батальйонів. В цілому, станом на 1914 р. на 250 тис. військовослужбовців регулярної армії припадало 450 тис. військових у різних резервних формуваннях [69].

Після початку Першої світової війни Сполучене королівство досить швидко вичерпало свій ресурс військовонавчених для розгортання нових частин і компенсації високих втрат. Для підвищення ефективності вербування добровольців почалося створення так званих «батальйонів товаришів» («Pals Battalions»). Ці батальйони формувалися з жителів одного населеного пункту

(групи сусідніх населених пунктів) або за спільним місцем роботи. До 1916 р. можливості добровільного вербування у краї ні були вичерпані, тому була запроваджена загальна військова повинність. Після закінчення Першої світової війни Велика Британія повернулася до комплектування збройних сил за контрактом. Однак у 1939 р. призов був відновлений і пролонгований до 1960 р. Далі країна знову перейшла на добровільний принцип комплектування. Таким чином, при масштабних бойових діях контрактна британська армія в сукупності з організованим резервом не забезпечувала необхідну чисельність збройних сил. Після закінчення Холодної війни британська система резерву зазнала чергових змін, які були зафіксовані у законі «Про резервні сили» 1996 р. У відповідності до цього закону, резерв британської армії складався з наступних компонентів: добровільний, регулярний і договірний [63].

Добровільний резерв – Територіальна армія (зараз перейменована в Армійський резерв) був формою організованого резерву. Добровільним резервом були формування кадру Сухопутних військ, як бойові, так і забезпечення. У мирний час вони склалися з постійного складу, що забезпечує функціонування центрів підготовки та адміністративні функції, і змінного складу з числа резервістів. До кожного центру підготовки відносилися 1-2 формування Територіальної армії від взводу до полку (в британській армії полк приблизно відповідає великому батальйону в інших арміях). У мирний час укомплектованість формувань Територіальної армії становила 5-10 %. До завдань добровільного резерву відносилися: 1) підготовка особового складу і формувань для участі в мобілізаційному розгортанні британської армії; 2) доукомплектування регулярних частин підготовленим особовим складом; 3) заповнення втрат в ході бойових дій; 4) надання допомоги громадським організаціям в надзвичайних ситуаціях; 5) популяризація служби в збройних силах. Прийом на службу в добровільний резерв на території Сполученого королівства здійснювали спеціально призначені офіцери центрів підготовки, а за її межами – генеральні консули. Перед укладанням контракту майбутні резервісти повинні інформувати свого роботодавця і отримати від нього

письмову згоду належної форми. Також дозвіл від роботодавця необхідно отримувати на проходження зборів і в інших випадках, коли потрібно відлучитися з основної роботи. Резервіст укладає контракт на проходження служби в певному виді резерву, на конкретну посаду і не може бути переведений на іншу посаду без його згоди. Тривалість контракту на службу в добровільному резерві – 3, 6 або 9 років для рядових і 19-25 років для офіцерського складу. Можлива пролонгація контракту за бажанням резервіста і його дострокове розірвання в обумовлених контрактом випадках [1].

Тривалість щорічної підготовки – до 50 днів, але не більше ніж 21 день безперервно. Підготовка може проводитися як у навчальних центрах, так і на базі регулярних формувань на території Сполученого королівства і за її межами. Час перебування резервістів на зборах оплачується з бюджету міністерства оборони. Регулярний резерв призначений для доукомплектування частин і підрозділів регулярної армії. Служба в регулярному резерві є обов'язковою для звільнених з лав регулярної армії солдат і офіцерів у віці до 45 років. Її тривалість – 5 років або залишок до загальної вислуги 22 роки⁵². Однак ті, хто прослужив у збройних силах більше 12 років, звільняються від обов'язкової служби в регулярному резерві, хоча можуть в ньому служити за своїм бажанням. Також в регулярний резерв зараховуються військовослужбовці, які достроково припинили службу в армії. З огляду на початково більш високий професійний рівень у порівнянні з резервістами добровільного резерву, в регулярному резерві тривалість щорічної підготовки складає до 16 днів [68].

Поява третього виду резерву – договірного, пов'язана з широким розповсюдженням аутсорсингу у військовій сфері. Залучення приватних компаній для виконання тих чи інших функцій на контрактних умовах вимагає, щоб дані функції виконувалися і у воєнний час. Військовослужбовці договірного резерву в мирний час не входять до складу регулярної армії, а виконують свої обов'язки в рамках контрактів, укладених між Міністерством оборони і приватними компаніями, як наймані цивільні робітники. У воєнний час ці

робітники підлягають мобілізації і продовжують виконання своїх функцій як військовослужбовці [68].

Крім поділу на види резерву за своїм складом і призначенням, існує поділ за ступенем реакції резервістів. Виділяють резерв високої та низької готовності, куди входили як учасники добровільного, так і регулярного резерву. Резерв високої готовності використовується для посилення регулярних частин задалегідь визначеними фахівцями. До них переважно відносяться перекладачі, офіцери по зв'язках з громадськістю, фахівці зі зв'язку, дешифрування матеріалів повітряної і космічної розвідки, медики, фахівці радіаційного, хімічного та біологічного захисту (РХБЗ) та інші [68].

Резерв зниженої готовності, призначений для поповнення регулярної армії протягом більш тривалих термінів як окремими військовослужбовцями, так і цілими підрозділами, укомплектованими резервістами, що не вимагають додаткового часу на бойове злагодження. Крім того, таких резервістів планується залучати для допомоги громадським організаціям у надзвичайних ситуаціях. Так на території кожного графства є добровільний підрозділ чисельністю до 500 осіб зі складу резерву зниженої готовності. На період дійсної служби за резервістами зберігається їх робоче місце. Роботодавці, які порушують це положення закону «Про резервні сили», піддаються штрафам і навіть кримінальній відповідальності [1].

Участь резервістів в операціях за межами національної території регламентується директивами міністра оборони. Їх направлення до районів бойових дій можливе лише за добровільною згодою. При її наявності термін служби становить 7 місяців, з яких 1 місяць становить підготовка на території Великої Британії і 6 – служба в зоні бойових дій. У такому вигляді британська система резерву не в повному обсязі задовольняла військове керівництво. Існували наступні основні проблеми, як це було відзначено 12 років тому, у «Стратегічному огляді резерву» 2009 року: 1) невелика кількість резерву (близько 30 тис. у територіальній армії і 30 тис. у регулярному резерві сухопутних військ), тим більше, що реальна укомплектованість формувань

добровільного резерву становила близько 80 % від штатної чисельності через зниження привабливості служби в резерві серед населення; 2) недостатньо тісна інтеграція між резервістами і частинами регулярної армії, які вони повинні посилювати під час мобілізації; 3) недоліки в системі управління; 4) оснащення резервістів застарілою технікою [63].

Це призвело до нового етапу реформування системи резерву Великої Британії. В результаті було розроблено та реалізовано програму «Резервні сили майбутнього-2020», яка реалізується зараз. Її основні напрямками були наступні: 1) впровадження перспективної моделі комплектування і навчання особового складу; 2) проведення заходів оперативної і бойової підготовки на території Великої Британії і за її межами, які здійснюються відповідно до нових механізмів взаємодії формувань; 3) оптимізація завдань резервістів; 4) реструктуризація розміщення частин і підрозділів відповідно до плану реформування сухопутних військ; 5) оснащення формувань резерву сучасним обладнанням та спорядженням нарівні з регулярною армією [68].

Для підвищення рівня інтеграції регулярної армії і резервних формувань резервісти почали навчатися спільно з тими регулярними частинами, для доукомплектування яких вони призначені. Згідно з новими поглядами британського керівництва ті регулярні частини, які не належать до сил постійної готовності, повинні в мирний час мати некомплект і досягати штатної чисельності за рахунок доукомплектування приписаними до них резервістами. Для цього до підрозділів Збройних Сил приписується відповідний підрозділ сил резерву – «спарений батальйон». У разі необхідності, підрозділ регулярної армії має бути доповнений окремими військовослужбовцями-резервістами або цілими резервними підрозділами. Для виконання менш важливих завдань можлива і зворотна ситуація, коли резерв не формування може бути доукомплектоване за рахунок «спареного» підрозділу регулярних військ. Концепція «спарених батальйонів», безумовно, заслуговує на увагу, як цікава форма для реалізації тісної інтеграції між резервними підрозділами і регулярною армією. Причому, для її реалізації не має значення спосіб комплектування збройних сил. Вона так

само підходить для організованого резерву з колишніх контрактників, строковиків або мобілізованих [68].

Ще одним напрямком реформування британської системи резерву стала оптимізація завдань, які виконуються резервістами в складі регулярних підрозділів. Мета заходу полягає у звільненні кадрових військовослужбовців від виконання функцій забезпечення. Йдеться про матеріально-технічне забезпечення (паливно-мастильними матеріалами, транспортування, постачання), польову артилерію, протиповітряну оборону, інженерне забезпечення, медицину, інформаційні технології. Безумовно, не всі позиції на цих напрямках можна заміщати резервістами без нанесення шкоди якості виконання завдань. Однак в ролі допоміжного персоналу у польовій артилерії цивільний екскаваторник-резервіст не поступатиметься відповідним військовослужбовцям регулярної армії [1].

Для збільшення чисельності резерву, окрім грошового стимулювання, британське керівництво пропонує ряд соціальних пільг. Так, мобілізований резервіст отримує грошове забезпечення нарівні з військовослужбовцями регулярної армії. Якщо його цивільна зарплата була вищою, він має право подати відповідне звернення щодо виплати різниці. Крім того, компенсуються витрати на соціальне страхування, оплату навчання дітей і оренду житла, якщо це робив роботодавець. При цьому резервіст не може отримувати більше 548 фунтів стерлінгів в день (приблизно 200 тис. на рік) [63].

Наступною країною НАТО, досвід якої буде представлено є Німеччина. Зазначимо, що у Бундесвері існує три види резерву: 1) військовий; 2) територіальний; 3) загальний. Військовий резерв призначений для доукомплектування регулярних частин резервістами з приписними свідоцтвами. Загальний складають всі військовозобов'язані, які мають військові спеціальності. Територіальний резерв розглядається як кадрова база військового резерву і як елемент територіальної оборони [68].

Територіальний резерв Німеччини формується на добровільних засадах, переважно з колишніх військовослужбовців Бундесверу, а також цивільних

фахівців. Підрозділи резерву створюються на базі діючих підрозділів регулярної армії, чим полегшується їх навчання і матеріально-технічне забезпечення. Особовий склад територіального резерву поділяється на підготовлений резерв і кандидатів у резервісти. Кандидатом може стати будь-який громадянин у віці від 25 до 45 років (у виняткових випадках до 65 років). На даний момент конкурс на кожне штатне місце в територіальному резерві – 10 осіб на місце. За штатом мирного часу передбачається мати роти територіального резерву в 30 адміністративних округах територіальних командувань. Кількість рот у кожній з федеральних земель є різною – від 1 до 7. Рота регіональних сил забезпечення безпеки і підтримки може складатися з 3-4 взводів і налічувати 100-130 військовослужбовців. Кошти на підготовку і навчання військовослужбовців виділяють регіональні бюджети, частина витрат на спорядження і спеціальне екіпірування резервістів покладається на органи місцевого самоврядування [68].

Заняття з вогневої та спеціальної підготовки проводяться на базі тих регулярних формувань, до яких приписані роти. Для занять виділяється зброя регулярного підрозділу. Спорядження і озброєння підрозділів територіальної оборони зберігається на базі регулярного підрозділу, а форма видається резервістам на руки і зберігається в місцях проживання. Заняття з фізичної підготовки проводяться командирами резервних рот і взводів самостійно [68].

Щорічна підготовка рот територіальної оборони проводиться протягом 12 днів на базі регулярних формувань, до яких вони приписані. Після завершення цієї підготовки кандидат отримує статус резервіста. Навчальна програма включає вогневу, тактико-спеціальну, фізичну та медичну підготовку, підготовку з РХБЗ, з ведення бойових дій у міській та гірській місцевості, надання допомоги постраждалим, з особистого огляду та огляду автотранспорту. Крім того, на щорічних зборах визначені резервісти проходять курс підвищення кваліфікації командирів взводів і відділень. Щоквартальні заняття (не менше 5 на квартал) включають теоретичну підготовку. Крім того, не менше 2 разів на рік проводяться навчання за місцем дислокації роти, на яких відпрацьовується взаємодія з місцевими органами влади, поліцією, службою по- рятунку. Такі

навчання покликані підвищити ефективність рот територіальної оборони щодо вирішення цивільних завдань невійськового характеру. Таким чином, німецькі формування територіальної оборони досить нечисленні. Їх завдання носять охоронний і цивільний характер, але при цьому для їх комплектування використовується переважно якісний особовий склад з числа колишніх військовослужбовців [63].

Від країн Західної Європи перейдемо до сусідньої з Україною Польщі. Потрібно зазначити, що Польща пройшла великий шлях від держави соціалістичного табору та члена Організації Варшавського договору до передової європейської країни, яка входить до ЄС та НАТО.

Якщо в деяких інших державах НАТО (і не тільки НАТО) керівництво бачить в підрозділах територіальної оборони переважно охоронні формування, то поляки розглядають їх як формування, що здатні вирішувати більш широке коло завдань. Основною одиницею польської територіальної оборони мають стати бригада і батальйон, який складається з рот легкої піхоти, роти спецназу і окремих взводів. Якщо порівняти польську роту легкої піхоти і німецьку роту територіальної оборони, то польська повинна мати 4-й взвод підтримки з чотирьох відділень (2 протитанкових, 1 автоматичних гранатометів, 1 кулеметного). Більш того, в кожному з піхотних взводів польської тероборони 4-те відділення – це відділення підтримки. Тобто, за своїми можливостями, польські роти набагато більш багатофункціональні, ніж у багатьох інших державах НАТО. Ще більше це проявляється на рівні батальйону та бригади. При цьому на озброєнні батальйону, окрім стрілецької зброї, повинні знаходитися протитанкові ракетні комплекси, автоматичні гранатомети, ручні протитанкові гранатомети, кулемети [1].

На сьогоднішній день у Польщі завершується створення 19 піхотних батальйонів тероборони по 1 в кожному воєводстві і 3 центрального підпорядкування по 700 військовослужбовців. У складі бригади військового часу має нараховуватися 3,5 тис. військовослужбовців. Окрім піхотних формувань, туди повинні входити зенітні, артилерійські та інші підрозділи. Таким чином,

поляки, при створенні системи територіальної оборони, отримали формування, здатні вирішувати завдання не тільки в тилу своїх збройних сил, а й на фронті і навіть в тилу противника. Це знаходить відображення у широкому спектрі завдань, які можуть бути покладені на формування польської тероборони: 1) участь в мобілізації резервістів, видачі озброєння та предметів екіпірування; 2) забезпечення евакуації населення і матеріальних засобів; 3) фортифікаційне обладнання місцевості; 4) допомога регулярним силам у тиловому забезпеченні; 5) охорона важливих об'єктів; 6) боротьба з ДРГ; 7) боротьба з повітряними десантами і засобами повітряного нападу штатними зенітними засобами; 8) охорона комунікацій; 9) оборона місцевості, боротьба з бронетехнікою противника; 10) охорона флангів регулярних частин; 11) партизанські дії; 12) сприяння наступу регулярних сил операціями в тилу противника; 13) участь у роззброєнні противника та охороні військовополонених [5].

Крім того, в мирний час передбачається сприяння цивільним органам у забезпеченні правопорядку та ліквідації наслідків стихійних лих і техногенних катастроф. Таким чином, польські територіальні формування мають більш широкий спектр завдань, ніж формування в інших країнах. Для їх вирішення польська тероборона розраховує на більш потужні одиниці з відповідним чином підготовленим особовим складом [68].

Підготовку польських резервістів проводять з такою інтенсивністю: щотижневі одноденні курси за місцем дислокації, щомісячні дводенні заняття в центрах підготовки, щорічні 14 або 30-денні курси на полігоні центру підготовки. У сукупності це дає від 90 до 106 днів щорічної підготовки, що є дуже високим показником не тільки для формувань тероборони, але і для резервістів, які призначені для доукомплектування регулярних частин. Така інтенсивність дозволяє отримати якісний особовий склад, здатний виконувати не тільки охоронні функції, але й діяти на полі бою. Матеріальне забезпечення територіальної оборони у Польщі покладено як на міністерство оборони, так і на місцеві бюджети. Крім того, звільнено від податків закупівлю резервістами необхідного екіпірування [68].

4 квітня 2023 р. до найбільш потужного оборонного союзу світу приєдналася 31-ша країна – Фінляндія. Тому досвід Фінляндії, яка тривалий час дотримувалася політики позаблоковості, є надзвичайно корисним для України.

Фінляндія розглядає здобуття членства в ЄС у 1995 р. як фундаментальний вибір у сфері зовнішньої політики, безпеки та економіки. Треба зазначити, що після приєднання Фінляндії до ЄС у 1995 р., країна, прагнучи максимально наблизитися до стандартів НАТО, співпрацювала у сфері матеріально-технічного забезпечення армії, а також використала Процес планування та оцінки сил (PARP) та власні Цілі партнерства (PG) для зміцнення національної оборони. Російську агресію проти Грузії 2008 р. у Фінляндії прийняли як потенційну військову загрозу з боку Росії, що знайшло своє відображення в документах з оборонного планування. Зокрема, було підкреслено, що Фінляндія як незалежна країна не може покладатися на політичні переговори і повинна за необхідності мати реальний потенціал для відбиття нападу агресора. Агресія ж проти нашої країни у 2022 р. остаточно дала зрозуміти фінам, що євроатлантична інтеграція немає альтернатив. Зазначимо, що вступ Фінляндії до НАТО був таким успішним та стрімким (від прийняття рішення на національному рівні до ратифікації договору приєднання всіма країнами НАТО минув менш ніж 1 рік) саме тому, що багато років перед цим Фінляндія, не оголошуючи намір про приєднання до НАТО, слідувала його стандартам.

У цій північній країні завжди приділялася велика увага оборонній сфері. Межуючи з росією (кому як не українцям знати яка це проблема), Фінляндії вдалося збройним шляхом взимку 1939 – 1940 рр. захистити від радянської навали свій державний суверенітет та незалежність (хоча фіни й не перемогли у «Зимовій війні»), проте, нанесли настільки великі втрати противнику, що навіть байдуже до пролиття крові своїх військових радянське керівництво мало зупинитися.

На Фінляндію після Другої світової війни було, поширено положення Паризьких мирних угод від 1947 р., які передбачали багато військових обмежень. Для подальшого розвитку вирішальними були передусім відносини з СРСР.

Фінляндія взяла на себе зобов'язання у разі військового нападу на Фінляндію або на СРСР через територію Фінляндії, використати всі засоби для своєї оборони, а за необхідності після взаємної домовленості звернутися по допомогу до Радянського Союзу. В договорі безпосередньо не йшла мова про нейтралітет, але фактично він визнавався з боку СРСР. Такий стан «зв'язаних рук» Фінляндії увійшов до політичного сленгу західної дипломатії як «фінляндізація».

Але зазначимо, що це зовсім не означало нехтування проблемами збройних сил. Навпаки, фінляндська військова стратегія була спрямована на запобігання подальшим радянським спробам вторгнення, що було її найпершою, але неафішованою метою.

Паризький договір 1947 р. встановлював певні обмеження на кількісні та якісні параметри збройних сил мирного часу. Зокрема, їх чисельність не повинна була перевищувати 41,9 тис. осіб, з них у сухопутних військах – 34,4 тис., у військово-повітряних силах. – 3 тис. і 60 бойових літаків, у військово-морських силах – 4,5 тис. і загальний тоннаж кораблів флоту не більше 10 тис. т. Заборонялося мати атомну зброю, літаки-бомбардувальники, керовані снаряди і торпеди, підводні човни і торпедні катери. В подальшому деякі положення договору були переглянуті. В 1990 р. фінський парламент скасував статтю договору, яка обмежувала чисельність збройних сил і використання будь-яких видів зброї, за винятком ядерної [5].

На початку 1960-х років фіни прийняли концепцію про територіальну оборону на випадок партизанської війни. Фінляндія була поділена на сім військових округів, кожен з яких був здатен самостійно відбити напад агресора. Ця система базувалася на досвіді Другої світової війни, також прикладом служив досвід визвольних воєн, що відбувалися в країнах «третього світу». Головним завданням сил оборони території визначалося підтримання боєготовності невеликих військових частин, завданням яких є захист ключових об'єктів та недопущення доступу агресора до спеціально визначених районів країни. Ці частини також мали надавати підтримку місцевим органам влади у захисті життєво важливих функцій суспільства. Головну увагу збройних сил Фінляндії

було спрямовано на підготовку маневрених (оперативних) сил, які можуть використовуватися на всій території країни. Мета маневрених сил – відбиття наступу та розгром військ противника в об'єднаних операціях [5].

У 80 роках ХХ ст. 5-ти мільйонна Фінляндія могла виставити проти СРСР 500-тисячне угруповання військ, яке діяло на добре підготовленій до оборони місцевості. Система оборони включала сильно укріплену лінію «Салппа» на південному напрямку, підготовлену до оборони широку систему озер на центральному напрямку, важко прохідну місцевість на північному напрямку, де вся транспортна мережа з радянської сторони мала лише п'ять доріг. На узбережжі Фінської затоки була обладнана потужна система мінних загороджень та берегових укріплень. Всі ці елементи підготовки території до оборони зберігаються в певному вигляді і до теперішніх часів. Із закінченням Холодної війни основні зміни в системі національної безпеки Фінляндії торкнулися в першу чергу її зовнішньополітичних пріоритетів. В той же час, система побудови національної оборони не зазнала суттєвих змін. В основному були оптимізовані органи військового управління та територіальна структура. Чисельність збройних сил військового часу зберігалася на достатньо високому рівні у 450 тис. осіб. Система тотальної територіальної оборони, загального призову та захисту всієї території країни так і залишилися головними ознаками оборонної політики Фінляндії [1].

Тотальність оборони Фінляндії означає, що сфера національної оборони включає окрім воєнної оборони також і економічну оборону, цивільну оборону, інформаційну сферу, сферу соціального забезпечення та медичного обслуговування, телекомунікації, а також підтримання громадського порядку в надзвичайних ситуаціях. Сили оборони, окрім традиційних для війська завдань захисту суверенітету і територіальної цілісності, участі у миротворчих операціях тощо, мають і внутрішні завдання. Вони повинні, у передбачених законом випадках, приймати участь у пошуково-рятувальних операціях і надавати допомогу у забезпеченні законності і порядку в країні [68].

Водночас було прийнято рішення про поступове скорочення збройних сил військового часу з 450 до 350, а потім і до 230 тис. осіб, з акцентуванням зусиль на їх технічне переоснащення. Планувалося, що нова структура буде сприяти зміцненню місцевої самооборони. Чисельність збройних сил мирного часу у Фінляндії достатньо мала – лише 12,5 тис. осіб, включаючи цивільний персонал. З урахуванням призовників і резервістів, які проходять підготовку, ця цифра становить 20-22 тис. осіб [68].

Структура збройних сил мирного часу в першу чергу спрямована на постійну підготовку і перепідготовку резервістів. Так у сухопутних військах на сьогодні налічується чотири єгерські (механізовані), бронетанкова та артилерійська бригади, шість піхотних бригад (кадровані), два єгерських полки, частини бойового забезпечення тощо. Всі бригади за штатом мирного часу укомплектовані на 30% і здійснюють в основному навчальні функції. Вони комплектуються резервістами під час мобілізації до повного штату. Шість піхотних бригад при мобілізації розгортаються фактично з нуля. Зазначені з'єднання фактично становлять оперативний компонент сухопутних військ, який призначений для ведення оборонних і наступальних дій, його чисельність у військовий час може становити більше 60 тис. осіб. Відповідно до мобілізаційних планів, розгортання угруповання воєнного часу має відбутися протягом 72 годин. Вважається, що повне розгортання збройних сил Фінляндії до чисельності у 230 тис. осіб може зайняти від 1 до 4 тижнів [68].

Іншим компонентом системи оборони є Територіальні війська збройних сил Фінляндії, які включають війська місцевої оборони і частини підтримки. Формування місцевої оборони призначені для ведення бойових дій у межах своєї зони відповідальності з метою забезпечення розгортання регулярних частин і підрозділів. На них покладається охорона великих транспортних вузлів, аеродромів, портів, важливих військових, державних і промислових об'єктів, а також боротьба з повітряними і морськими десантами в тиллових районах. Війська місцевої оборони зводяться в батальйони, роти і дивізіони. У разі просування противника вглиб країни з цих підрозділів планується створювати

партизанські загони, основними завданнями яких буде порушення комунікацій противника, систем управління військами та постачання, ведення розвідки тощо. При спільних діях з військами загального призначення підрозділи місцевої оборони передаються до їх складу. Вони укомплектовуються військовозобов'язаними старших вікових груп (від 35 років), оснащені застарілою зброєю і бойовою технікою, але мають високий ступінь мобілізаційної готовності та добре підготовлені для дій у конкретному районі. Час мобілізації військ місцевої оборони становить 1 – 2 доби. Їх чисельність по мобілізації встановлена на рівні не менше 100 тис. осіб. Задачі щодо розгортання військ територіальної оборони покладено на 12 регіональних відділів у справах резерву (аналогів військкоматів), на які в мирний час покладені завдання із забезпечення мобілізаційної готовності держави [5].

Частини (підрозділи) підтримки вирішують завдання всебічного забезпечення дій оперативних військ і формувань місцевої оборони. Вони включають підрозділи бойового забезпечення (РХБЗ та інженерні), матеріально-технічного забезпечення, військової поліції і залізничних військ. Ці війська комплектуються відповідними фахівцями та особами, обмежено придатними до військової служби. Треба зазначити, що Військово-повітряні сили Фінляндії, як і інших нейтральних та позаблокових європейських країн (Австрії, Швейцарії) є формуванням постійної готовності і при мобілізаційному розгортанні доукомплектовуються незначною кількістю допоміжного персоналу. В той же час, у військово-морських силах при мобілізації відбувається розгортання бригади берегової оборони, яка має 30 % комплектацію мирного часу, та екіпажів кораблів (мають 50 % комплектацію мирного часу [1]).

Збройні сили Фінляндії комплектуються на основі закону про військовий обов'язок, призовний вік – від 18 до 30 років, термін дійсної служби – 6, 9 та 12 місяців (в залежності від військового фаху). 12 місяців готують офіцерів резерву, сержантів та технічних спеціалістів, наприклад, танкістів. 9 місяців служать окремі категорії, які потребують певної спеціальної підготовки. Решта, приблизно половина, служить 6 місяців. Щорічно первинну військову підготовку

проходять 20-21 тис. новобранців. При цьому, зниження цього показника з 30 тис. за останні 10 років пов'язане більшою мірою з демографічними особливостями Фінляндії. Військовозобов'язаними у фінській армії є всі здорові чоловіки віком від 18 до 60 років. Жінки можуть теж служити у фінській армії, якщо вони здорові і мають бажання послужити [5].

Якщо поважна причина (наприклад, віросповідання) не дозволяє проходити службу в звичайному порядку, то юнаки йдуть на цивільну (альтернативну) службу, яка зазвичай проходить у лікарнях, будинках престарілих, в різних соціальних службах, де вони працюють повний робочий день, терміни такої служби збільшуються і складають близько 400 діб. Але число «альтернативників» мале – престиж військової служби в Фінляндії традиційно високий, це вважається «зобов'язанням і обов'язком справжнього чоловіка». Служба в армії надзвичайно престижна – у призовних обстеженнях беруть участь понад 98% призовного контингенту, у тому числі і ті, хто проживає за кордоном. За медичними показниками у Фінляндії непридатними до служби визнається до 10% юнаків, але ті, хто мають обмеження за станом здоров'я можуть за бажанням проходити службу у частинах забезпечення. Випадки ухилення від служби в армії вкрай рідкісні. У фінському суспільстві навіть непристойно зізнатися, що ти не служив в армії, це може зіпсувати кар'єру навіть банківському працівнику або вченому, не кажучи вже про політика. Близько 80 % усіх фінських чоловіків пройшли через армію. Наприклад, великий відсоток керівників потужних підприємств має статус резервіста. Строкова служба добре стимулюється пільгами при вступі до ЗВО, грошовим утриманням, відпустками тощо [63].

Після проходження строкової служби всі військовослужбовці переходять в резерв. На відміну від Швейцарії, фінські резервісти не мають на зберіганні вдома не тільки особистої зброї, але і будь-якого спорядження. Відповідно до сучасних правил, у разі оголошення мобілізації, резервіст має взяти із собою тільки документи і смартфон, все інше він отримає в армії. Підтриманню належного рівня мобілізаційних ресурсів приділяється постійна і значна увага.

Всі категорії резервістів регулярно проходять відповідну перепідготовку, причому, один раз у 5 років беруть участь у навчаннях у складі військової частини повного штату. По закону військовозобов'язані мають проходити перепідготовку майже щорічно, але резервістів викликають на військові збори раз в два або три роки. Під час зборів, які тривають від двох до трьох тижнів в основному проходять тактичні навчання. До такої перепідготовки щорічно залучається до 25 тис. резервістів [68].

На сьогодні велика роль у перепідготовці резервістів за замовленням міністерства оборони відводиться Національній Асоціації сприяння обороні Фінляндії (НАСОФ), чим знижується навантаження на структуру збройних сил. В середньому, на базі НАСОФ проходять перепідготовку ще до 16 тис. резервістів щорічно. Згідно з фінською доктриною загальної оборони всі громадяни країни повинні допомагати збройним силам. Для підготовки населення до можливих бойових дій і створена НАСОФ. Це незалежна громадська організація, яка тісно співпрацює з міністерством оборони, і завданням якої є сприяння державі в проведенні курсів військової підготовки. НАСОФ була заснована в 1993 р., і з того часу через її тренування пройшло близько 700 тис. громадян Фінляндії. НАСОФ регулярно проводить тренінги для цивільного населення віком від 15 років. Військова підготовка на курсах відбувається за декількома напрямками: загальне військове навчання, спеціалізоване навчання та курси командирів. Діяльність Асоціації регулюється спеціальним законом, в якому прописано, що НАСОФ займається добровільною військовою підготовкою та інформує своїх громадян про їх можливу участь в захисті Батьківщини. Велику роль в Асоціації відводять жінкам, які тут займаються в однакових умовах з чоловіками. НАСОФ має свої філіали в усіх провінціях країни. В асоціації безліч організацій, як, наприклад, Співтовариство мисливців або Жіноча ліга оборони, які також знають, що робити в разі війни. Управління Асоціацією здійснюють офіцери Резерву Армії, які й формують порядок денний курсів військової підготовки. Міністерство оборони Фінляндії,

яке координує діяльність НАСОФ виділяє Асоціації приміщення, полігон, техніку, зброю та боєприпаси на військовій базі Сантахаміна в Гельсінкі [68].

Отже, мобілізаційна готовність армії Фінляндії є високою. Цьому сприяють надзвичайно грамотна система армійської підготовки на основі загального військового обов'язку та чіткі мобілізаційні плани. Традиційно велика увага приділяється підготовці та професійному вдосконаленню командного складу резерву, особливо офіцерського корпусу – кістяка армії військового часу. Майбутні унтер-офіцери підбираються на добровільних засадах з урахуванням підготовки та індивідуальних особливостей кандидатів. На початковому етапі слухачі проходять навчання в унтер-офіцерських школах першого ступеня за програмою загальновійськової командирської підготовки протягом семи тижнів. Потім частина з них продовжують підготовку в школі унтер-офіцерів резерву другого ступеня (дев'ять тижнів), а інші направляються на навчання в школах офіцерів резерву (14 тижнів). Після закінчення навчання офіцери й унтер-офіцери резерву проходять службу на відповідних посадах протягом 23-28 тижнів у навчальних підрозділах, а потім протягом дев'яти тижнів у розташуванні бойових частин [1].

Навіть після скорочення військової резерв становить 230 тис. осіб. Також Фінляндія не проводила різких скорочень бойової техніки та озброєнь. Зокрема, якщо наприклад Австрія має показник скорочень основних озброєнь сухопутних військ за останні 20 років у 2,5-3,5 разів, то Фінляндія тільки у 1,3-1,5 рази [68].

В той же час, фінські громадяни демонструють досить високе розуміння рівня загроз національній безпеці та готовність захищати свою батьківщину. Так, згідно з результатами опитування, організованого Консультативною радою оборонної інформації, 78 % громадян вважають, що Фінляндія може стати об'єктом агресії. 84 % чоловіків і 73 % жінок переконані, що фіни повинні захищати себе у війні, навіть якщо її характер буде несприятливим. Більшість громадян (87 %) готові взяти участь в обороні країни. 75 % респондентів вважають, що Фінляндія повинна зберегти чинну систему загального призову [68].

Після повномасштабного російського військового вторгнення на територію України у минулому році, Фінляндія не обмежилася вступом до НАТО. Міністерство оборони Фінляндії вжило ряд кроків з підвищення готовності збройних сил до оборони країни, у тому числі й мобілізаційної готовності резервістів. Так, було збільшено чисельність резервістів, які проходять щорічну перепідготовку з 6 до 18 тис. осіб. Було проведено перевірку всього мобілізаційного ресурсу, який становить на сьогодні більше 900 тис. осіб, шляхом уточнення мобілізаційного обліку даних. Проведено мобілізаційний облік транспортних засобів підвищеної прохідності, який перебуває в особистому користуванні або народному господарстві країни. Також планується внесення законодавчих змін у порядок призову резервістів з метою прискорення цього процесу, уточнення планів розгортання збройних сил тощо [68].

2.2. Особливості формування військового резерву в державах, які не входять до складу НАТО

Найкращою, хоча звісно і небажаною, перевіркою ефективності як збройних сил у цілому, так і систем резерву у них, є війна, бойові дії. Тому досвід країн які воювали є надзвичайно важливим. У наступному сюжеті магістерської роботи мова піде про Грузію, країну – сестру України по нещастю межувати з росією та потерпати від російської агресії у XXI ст. Водночас не можна не згадати, що у 2022 – 2023 рр. діюче керівництво Грузії не надало нашій країні допомоги та зайняло не лише егоїстичну, але й недалекоглядну позицію.

Свою систему резерву Грузія будувала для протидії армії набагато потужнішої держави і грузинська система резерву зразка 2008 року виявилася не дуже ефективною. Однак це не означає, що всі принципи, закладені в її основу, виявилися помилковими. Доцільно проаналізувати як її сильні сторони, так і помилки.

Зазначимо, що після поразки у війні з Росією погляди військово-політичного керівництва Грузії на систему резерву були піддані ревізії на основі

бойового досвіду, тому нова система, що стала продуктом такого переосмислення представляє ще більший практичний інтерес. Практичне формування організованого резерву Збройних Сил Грузії відбувалося в період правління президента Міхеїла Саакашвілі. Тоді у складі Національної Гвардії Грузії було сформовано 27 резервних піхотних батальйонів, переважно в районах прикордонних з Росією і неконтрольованими частинами грузинської території – Абазією і Південною Осетією. Штатна чисельність грузинських резервних батальйонів першої хвили становила близько 350 осіб. Варто відзначити, що і в рамках першої, і в рамках наступної програми резерву керівництво Грузії більше приділяло увагу кількісним, ніж якісним показникам. Підготовка резервістів носила хоч і насичений за темами, але досить короткочасний характер і тривала всього 3 тижні. Таким чином, резервісти Національної Гвардії Грузії мали тільки базову підготовку і не могли вважатися ефективними військовослужбовцями, хоча на папері 27 резервних батальйонів виглядали значною силою, особливо на тлі всього 12 регулярних піхотних батальйонів грузинської армії [70].

Особливістю таких формувань був добровільний спосіб комплектування. Для популяризації служби в резерві навчання за даною програмою проходили родичі вищого керівництва країни (брат президента, брат міністра оборони тощо). Крім того, у спадок від правління Едуарда Шеварднадзе новим грузинським властям дісталася добровільне резервне формування «Монадіре» («Мисливець»), яке складалося зі сванів Кодорської ущелини (Абхазька Сванетія, «Верхня Абхазія») і, по суті, було приватною армією місцевого авторитету Емзара Квіціані. Це формування було фактично ліквідоване в 2006 р. після встановлення ефективного державного контролю над Кодорською ущелиною силами грузинської армії та МВС [70].

Після завершення у 2006 р. програми зі створення мережі з укомплектованих добровольцями 27 батальйонів Національної Гвардії, керівництво Грузії мабуть дійшло висновку, що одних добровольців для оборони проти Росії явно недостатньо. Тому 26 грудня 2006 р. парламент Грузії приймає закон «Про службу у військовому резерві», згідно з яким служба в резерві стає

обов'язком, а не можливістю, як було раніше. Ухвалення закону мало наповнити практичним змістом декларацію Саакашвілі про необхідність створення «тотальної оборони» Грузії зі 100 тисячами резервістів. До прийняття закону «Про службу у військовому резерві» (27 грудня 2006 р.) у Грузії в резерві значилося 750 тис. чоловік у віці від 27 до 45 років. Згідно з новим законом, резервна служба стала обов'язковою для чоловіків у віці 27-40 років на термін 18 днів. Особливу категорію складали студенти. Для них два додаткових денних цикли навчання (на додаток до одного обов'язкового) зараховувалися як строкова служба. Громадяни у віці 27-40 років призивалися на службу в резерві за місцем проживання, а студенти за місцем навчання. Такий підхід спрощував сам призов і боротьбу з ухильниками, а також дозволяв формувати більш цілісні військові колективи із земляків або студентів одних ЗВО чи факультетів [70].

Згідно з новою концепцією резерву у складі Національної Гвардії розгорталися 4 навчальні бази підготовки, які в разі оголошення воєнного стану повинні були ста ти основою для розгортання резервних бригад. До складу цих бригад поряд з 6 піхотними батальйонами (більш чисельними, ніж батальйони першої хвилі зі штатною чисельністю в 500 військовослужбовців у порівнянні з 350 раніше) повинні були входити штаб, артилерійський дивізіон (що включав як артилерійські батареї, так і зенітну, а також роту забезпечення). У піхотних батальйонах та артдивізіоні, окрім бойових рот, також була рота забезпечення. Така диверсифікація тилових органів повинна була забезпечити автономність підрозділів бригади. Крім резервних піхотних бригад був також сформований окремий резервний танковий батальйон. Що стосується основних бойових формувань грузинського резерву – піхотних батальйонів, то при досить значній кількості (500 військовослужбовців після мобілізації) вони мали досить слабе озброєння. Крім автоматів Калашникова на озброєнні батальйону було всього 12 кулеметів Калашникова і 12 гранатометів РПГ-7. Жодного потужного протитанкового озброєння чи мінометів штатний розклад не передбачав. Таке слабе озброєння дозволяло сподіватися на ефективність батальйонів при виконанні охоронних функцій в тилу, але в разі прямого зіткнення з

мотострілковими або десантними батальйонами російської армії грузинські резервні батальйони не становили особливої цінності [70].

Особливістю грузинських резервних формувань другої хвилі, так само як і першої, став значний кадровий дефіцит складу мирного часу. Так склад бригади до мобілізації мав становити 50 офіцерів, 38 контрактників і 59 строковиків, при загальній чисельності 147 військовослужбовців. При мобілізаційному розгортанні, чисельність резервної бригади повинна була зрости до 3 532 військовослужбовців, включаючи 288 офіцерів. Таке значне збільшення чисельності бригади при розгортанні вимагало командних кадрів, а їх не вистачало навіть для регулярної армії, яка також була в процесі кількісного зростання. Досить згадати, що в ході війни 2008 р. грузинськими регулярними батальйонами нерідко командували капітани. Ситуація погіршувалася чистками офіцерського корпусу, в ході якої було звільнено багато офіцерів-вихідців радянської військової школи. Саме нестача командних кадрів практично звела нанівець ефективність грузинських резервних формувань під час війни 2008 р. До початку бойових дій, планувалися три джерела наповнення резервних бригад командними кадрами: кадрові офіцери, офіцери-резервісти і резервісти, які закінчили курси командирів взводів. З початком бойових дій переважна частина кадрових офіцерів була спрямована на доукомплектування регулярних формувань, що залишило резервні формування без кваліфікованого командного складу. Так один з підрозділів резерву в Західній Грузії, яке встигло зібратися на базі в Сенакі мав на 700 військовослужбовців всього 1 кадрового офіцера [70].

Що стосується двох інших командних категорій, то офіцери-резервісти, які отримали офіцерське звання в різний час, у т. ч. в Радянському Союзі, і в різних видах збройних сил та родах військ, проходили 18 денні курси командирів піхотних взводів і рот. Безумовно, така короткострокова підготовка не дозволяла їм ефективно командувати своїми підрозділами. Підготовка командирів взводів з капралів-резервістів була запланована на 2008 р. і не встигла вплинути на підготовку командних кадрів в системі резерву Грузії. Таким чином, до початку бойових дій в серпні 2008 р. грузинська система резерву була практично

позбавлена командного складу, а кваліфікація наявного була абсолютно недостатня. Саме цю причину варто вважати найбільш визначальною при аналізі і причин неефективності грузинської системи резерву в ході реальних бойових дій 2008 р. [70].

З кінця березня 2007 р. розпочалась підготовка першого потоку резервістів, призваних відповідно до закону «Про службу у військовому резерві». Навчання проводилося на трьох базах: Сенакі в Західній Грузії (20-а кадрована бригада), Мухровані поблизу Тбілісі (40-а), Телаві в Східній Грузії (50-а). Підготовку проходили близько 500 осіб (один батальйон резервістів) на кожній базі. З червня (4-й потік) до програми підключилася база в Коджорі (10-а кадрована бригада), причому на ній проходили підготовку відразу два батальйони (близько тисячі осіб) одночасно. Починаючи з п'ятого потоку (початок підготовки 9 липня) по два батальйони навчалися і на Сенакській базі. Базовий етап програми підготовки був розрахований на 18 днів, з яких 1 день відводиться на прибуття і організаційні заходи, 4 – вогнева підготовка, 8 – вивчення тактики, 1 – інженерна підготовка, 1 – виживання і надання медичної допомоги, 1 – вивчення озброєння і так- тики противника, 1 – польові заняття, 1 – вибуття. Після 1 8-денного навчального циклу слідувала 7-денна пауза, під час якої відбув а вся відпочинок інструкторських кадрів і велася підготовка до прийому наступного потоку резервістів. Така система дозволяла базі пропускати через себе по 1-2 новому батальйону кожні 25 днів. З урахуванням наявності декількох баз грузинське керівництво отримало можливість охоплювати вишколом значну частину своїх громадян по мірі загострення відносин з невизнаними республіками. У 2008 р. планувалася спеціалізація резервістів, а також курси з підготовки командирів взводів з найбільш придатних на ці посади резервістів. Також була запланована допідготовка вже навчених у 2007 р. батальйонів за 8-денною програмою. Частина батальйонів встигла пройти цю допідготовку, а частина ні, однак у підсумку навіть сумарний курс 26 днів за 2 роки не дозволяв резервістам отримати достатню підготовку [70].

Водночас потрібно виділити й низку сильних сторін грузинської системи військового резерву: 1) цілеспрямованість політичного керівництва, яке бачило в системі резерву інструмент своєї політики; 2) кваліфіковані інструкторські кадри, що включали військовослужбовців, які отримали підготовку від західних інструкторів і мали практичний досвід участі в бойових діях в Іраку і Афганістані; 3) високий рівень вогневої і тактичної підготовки, враховуючи короткострокові курси. У той же час, через перераховані раніше причини, грузинські резервні формування не чинили скільки-небудь помітного впливу на хід та результат бойових дій у 2008 році [70].

Значення чисельного резерву для Грузії було зумовлено відносно невеликою чисельністю грузинської регулярної армії, яка навіть в умовах зростання чисельності, істотно поступалася російському угрупованню на Кавказі навіть без урахування можливого перекидання резервів з інших регіонів РФ. Мала чисельність регулярної армії і наявність трьох основних напрямків можливого російського вторгнення (Абхазьке, Осетинське і Вірменське) викликали необхідність прикрити одне або два з них мінімальною кількістю регулярних сил з широким залученням резервних формувань.

Війна 2008 р. підтвердила вірність тези про недостатню чисельність регулярної грузинської армії навіть для прикриття двох напрямків з трьох. Активне втручання росії в бойові дії на території Південної Осетії в перший же день в поєднанні з відсутністю на території Грузії основних сил найбільш боєздатної 1-ї піхотної бригади, яка перебувала в Іраку, призвели до кризи грузинської системи оборони. 2-а піхотна бригада, яка становила кістяк сил в Західній Грузії, була перекинута в район Цхінвалі. В результаті, угрупованню російських військ в Абхазії, сформованому за рахунок перекидання частин повітряно-десантних військ, повинні були протистояти недостатньо навчені та слабо озброєні грузинські резервісти, практично позбавлені офіцерських кадрів. Тож не дивно, що ці формування виявилися нездатними чинити помітний опір російським військам. Більш того, відсутність оборони в Західній Грузії (за

винятком Кутаїсі) призвело до необхідності залишити Кодорську ущелину в умовах загрози оточення розташованого там грузинського угруповання [70].

Не можна не відзначити, що нездатність грузинських резервістів вплинути на хід бойових дій з Росією була зумовлена і швидкоплинністю конфлікту. Так резервісти були зобов'язані з'явитися на збірні пункти протягом 72 годин, тобто 3 діб, а війна тривала всього 5 діб. І тим не менше грузинам вдалося мобілізувати 30 тис. резервістів. Тому в разі продовження бойових дій, особливо у випадку оборони великих міст (Тбілісі, Кутаїсі, Батумі), грузинські резервісти з усіма своїми недоліками могли взяти в них активну участь. Грузинська система резерву виявилася не здатною вирішити у 2008 р. покладені на неї завдання, але багато в чому це було обумовлено не тільки помилками політичного і військового керівництва Грузії, але й тим, що війна почалася, коли грузинський резерв перебував на самому початку свого формування як цілісної системи. Тому наявність лише деяких елементів (чисельний особовий склад, який отримав початкову підготовку, з легким і стрілецьким озброєнням) без інших елементів (командні кадри, засоби посилення тощо) не дозволив ефективно застосувати резервістів в бойових діях.

Після поразки у війні 2008 р. зазнали змін і погляди грузинського керівництва на систему резерву. Були зміщені акценти від кількості на користь якості. На законодавчому рівні це знайшло відображення в прийнятому в серпні 2010 р. новому законі «Про військову резервну службу». Відповідно до цього закону, резерв повинен був складатися з двох різних компонентів: військовий, підготовка і застосування якого покладалася на регулярні сили, в першу чергу сухопутних військ, і компонент цивільної оборони у складі департаменту Національної Гвардії. На останній покладалася завдання протидії тероризму, ліквідації наслідків стихійних лих і техногенних катастроф, виконання допоміжних завдань в інтересах збройних сил. Однак в результаті зміни політичної влади в Грузії у 2012 р. відбулася ревізія поглядів на побудову резервного компоненту збройних сил [70].

Згідно з новою концепцією резерву, його підготовка і організація покладена на Національну Гвардію, в складі якої створюються 2 бригади резерву (10-та в Сенакі і 20-та в Телаві). Резерв поділяється на обов'язковий (резерв сухопутних військ), призначений для доукомплектування за військовими штатами і поповнення частин регулярної армії, розгортання нових частин, і добровільний – Національної Гвардії, для вирішення завдань територіальної оборони [70].

Резерв сухопутних військ комплектується грузинськими громадянами у віці 27-40 років наступних категорій: «А» – особи, які пройшли службу протягом 5 років і звільнені у запас, колишні військовослужбовці, які пройшли підготовку за американськими навчальними програмами, які брали участь в операціях в Афганістані, Іраку або Югославії (ця категорія резервістів призначена для доукомплектування регулярних частин); «В» – пройшли програму військової підготовки в цивільних навчальних закладах; «С» – здобули освіту за рахунок державного бюджету і не служили; «D» – не служили, але перебувають на військовому обліку і мають військові спеціальності. З особами категорії «А» організовуються щорічні 16-денні збори на базі частин, які вони повинні доукомплектувати у воєнний час. З урахуванням їх високого вихідного рівня підготовки, така інтенсивність занять цілком достатня. Резервісти цієї категорії мають право повернутися на дійсну службу за контрактом [70].

Решта категорій резерву сухопутних військ укладають 4-річні контракти резервіста. Протягом цих 4 років вони повинні проходити підготовку на базі 10-ї або 20-ї бригад загальною тривалістю 180 днів. Перший рік – одиночна загальна військова підготовка (45 днів). Другий рік – одиночна підготовка за фахом (45 днів). Третій рік – групова підготовка у складі відділення чи екіпажу (40 днів). Четвертий рік – групова підготовка в ланці «взвод-рота» (30 днів). Крім того, щорічні 5-денні збори для перевірки рівня підготовки резервістів. Під час проведення навчальних зборів резервісти отримують грошове забезпечення (еквівалент 400 доларів США). Також на них і членів сімей поширюється пакет соціальних пільг військовослужбовця, включаючи правовий захист і медичне

забезпечення. Після закінчення контракту резервісти користуються пріоритетом при прийомі на державну службу [70].

Добровільний резерв комплектується громадянами, які досягли 27 років, придатними за станом здоров'я, які не служили у збройних силах, не мають військової спеціальності та не пройшли курси резервістів в 2004- 2008 рр., а також особами категорій «А» і «D» після досягнення ними 40 років. Особи, які бажають вступити в добровільний резерв, укладають контракт строком не менше ніж на 4 роки. Протягом цього часу вони проходять навчальні збори тривалістю 90 днів. Перший рік – базова підготовка (45 днів), другий – медична підготовка (15), третій – протипожежна підготовка (15), четвертий – інженерна (15 днів). Резервістам-добровольцям надається пільгове медичне страхування, пріоритетне право прийому на держслужбу, виплачується грошове забезпечення під час зборів або при виконанні своїх службових обов'язків (170 доларів США). Відмова від участі в зборах тягне штраф 2 тис. доларів США [70].

Таким чином, в результаті переосмислення концепції резерву після поразки у війні 2008 р. грузинське керівництво відмовилося від формування маси слабо навчених батальйонів, а зробило ставку на підвищення якості особового складу. Це проявилось у залученні початково більш підготовлених кадрів, у тому числі, колишніх військовослужбовців, а також більш тривалою та повноцінною підготовкою осіб, які раніше не служили. Для стимулювання резервістів використовуються пільги та грошові виплати. Причому мова йде як про осіб, зарахованих до обов'язкового, так і добровільного резерву. Такий підхід разюче відрізняється від довоєнних поглядів на використання масових дешевих «18-денних» резервістів.

Останньою країною, досвід якої ми маємо представити у нашому другому розділі є Австрія, держава, яка на відміну від Фінляндії, Австрійська республіка є державою, яка на даний момент не відмовилася від політики позаблоковості. Багато в чому це пояснюється політичною географією, адже держава знаходиться у самому центрі ЄС та НАТО (серед сусідів Австрії лише Швейцарія та Ліхтенштейн не входять до цих двох великих союзів), що

обумовило значно менший ризик нападу з боку будь-якого потенційного агресора. Щоправда так було не завжди. Після Другої світової війни Австрія опинилася по сусідству із Організацією Варшавського договору. Досвід Австрії у сфері комплектування збройних сил для нас також є корисним через те, що велику увагу приділяли у цій країні створенню потужного військового резерву.

Після закінчення Другої світової війни територія Австрії була розділена на окупаційні зони. Тому визначення нейтрального статусу в Австрії відбувалося майже примусово і було обумовлене бажанням стати суверенною державою та позбавитися іноземних військових баз. Результатом тривалих переговорів стала Міждержавна угода про відновлення незалежної і демократичної Австрії, підписана у Відні 15 травня 1955 р. представниками СРСР, Великобританії, США та Франції. У свою чергу, у Федеральному конституційному законі Австрійської Республіки від 26 жовтня 1955 р. декларувалося: «З метою тривалого і постійного утвердження своєї зовнішньої незалежності і недоторканності своєї території Австрія добровільно заявляє про свій постійний нейтралітет. Австрія буде підтримувати і захищати його всіма наявними в її розпорядженні засобами» [68].

В нових умовах, коли Австрія вже не могла увійти в будь-який оборонний союз, для країни постало питання організації оборони країни. Найбільш ефективним і адекватним варіантом в такій ситуації була організація системи територіальної оборони з використанням потужного резервного компоненту. Можна сказати, що в основу австрійської системи було покладено модель територіальної оборони сусідньої Швейцарії з деякими відмінностями, наприклад, не такою «тотальністю», як у швейцарській моделі [68].

Територіальні війська, сформовані в основному з резервістів, дозволяли отримати в разі мобілізації підготовлені військові одиниці, які добре знають свій регіон, але не потребують значного фінансування в мирний період. Основний особовий склад територіальних військ у мирний час займається повсякденною роботою і не носить форму, їх озброєння та спорядження знаходиться на зберіганні, а постійних бюджетних витрат вимагає лише невелика частина

кадрового складу. Основним елементом мирного часу стає підготовка і перепідготовка резервістів [68].

Важливим ідеологічним і пропагандистським чинником створення потужної системи територіальної оборони було і те, що країна, ставлячи під рушницю багато тисяч чоловік, в той же час демонструвала виключно або в основному оборонний характер своїх зусиль у сфері військового будівництва. Політика Австрії у сфері безпеки базувалася на стратегії «стримування та переконання». Основою військового будівництва була доктрина територіальної оборони, яка використовувала природно-географічні особливості країни, в особливості її гори та ліси [68].

Незважаючи на те, що Австрія була нейтральною країною і за оцінками свого воєнно-політичного керівництва не могла бути ціллю агресії інших країн, вважалося, що через її територію Радянська Армія може завдати удару у фланг західнонімецького угруповання НАТО. Також не виключалися схожі дії з боку військ НАТО. Згідно з оборонною доктриною, австрійські збройні сили у випадку агресії мали застосовувати «тактику нанесення коротких ударів» для сповільнення наступу та вимотування агресора без втягування власних збройних сил у заздалегідь підготовлені противником бої на зручних для нього ділянках. З метою спрямування просування противника у визначеному напрямі для підвищення його вразливості до контрударів диверсійно-десантних загонів та невеликих бронетанкових груп передбачалося використовувати тактику оборони обраних заздалегідь ключових зон та опорних пунктів уздовж або поруч з районами основних цілей наступу агресора [68].

Збройні сили Австрії до розпаду Варшавського договору склалися з Військ постійного складу (*Bereitschaftstruppe*), Мобільного ландверу (*Mobile Landwehr*) і Стаціонарного ландверу (*Raumgebundene Landwehr*). Мобільний ландвер фактично становив війська резерву – 8 механізованих бригад, які формувалися при мобілізації. Стаціонарний ландвер складався з більш ніж 20 піхотних полків, які також комплектувалися особовим складом при мобілізації, проте, призначалися для дій в районах проживання ополченців. Озброєння,

спорядження й уніформу солдати ландверу зберігали вдома. У разі війни всі три компоненти входили до складу двох армійських корпусів, при цьому задачі стаціонарних підрозділів були жорстко визначені заздалегідь. Система стаціонарного ландверу в переважно гірській країні діяла у рамках стратегії, яка базувалася на захисті ключових магістралей і долин. В країні було побудовано розвинену мережу оборонних споруд і підготовлено до підриву значну частину дорожньої інфраструктури. Ландшафт, укріплення і міни повинні були уповільнити і зупинити противника, розбити його наступаючі колони на окремі частини, нездатні надати один одному підтримку. Батальйони спеціального призначення (єгери) з гірською підготовкою повинні були завдавати ударів у фланг і тил зупиненим частинам агресора. В цей час війська постійного складу та Мобільний ландвер повинні були стримувати удари військ агресора на найбільш небезпечних напрямках і контратакувати. Забезпечення австрійської системи тотальної територіальної оборони передбачало обов'язковий загальний військовий призов всього чоловічого населення з 17 років. Після проходження базової військової підготовки протягом 6-9 місяців, всі резервісти мали регулярно проходити перепідготовку протягом наступних 20 років. Для певних категорій передбачалася можливість альтернативної служби. Незважаючи на підготовку такого потужного мобілізаційного ресурсу, на кінець Холодної війни загальна чисельність збройних сил після мобілізації планувалася на рівні 200 тис. осіб [68].

Але розпад Варшавського пакту та зниження напруження між Заходом та Сходом призвели до фундаментального перегляду політики Австрії у сфері безпеки. Австрійські стратеги відмовилися від підготовки до широкомасштабної агресії, що вимагало оборони всієї території держави. В результаті було проведено перебудову збройних сил країни та прийнято нову військову доктрину. Документ передбачав застосування армії для ліквідації наслідків локальних конфліктів у країнах поблизу австрійських кордонів, які могли викликати переміщення великої кількості біженців та розповсюдження насильства у регіоні. Такі зміни вимагали підготовки військових частин та

підрозділів реагування, які мали впоратися з конкретними ситуаціями без проведення загальної мобілізації.

Вимоги до підготовки резервних сил постійно знижувались. Чисельність відмобілізованих збройних сил на початку 1990-х була знижена до 120 тис. осіб. Скорочувалися терміни підготовки і перебування в резерві для громадян Австрії, більш широко застосовувалася альтернативна служба. Головною загрозою воєнного характеру в цей період вважалися конфлікти на сусідніх з Австрією Балканах [63].

Подальшими змінами пов'язаними з приєднанням Австрії до ЄС у 1995 р. відкрито перспективу спільної оборонної політики і створення спільної оборони Європейського Союзу. До федеральної конституції Австрії було додане спеціальне положення, з метою забезпечення того, що участь у спільній безпековій політиці не буде обмежуватися Законом про державний нейтралітет. Після підписання Амстердамської угоди 1997 р. австрійські Національні збори у 1998 р. прийняли іншу поправку до конституції, відповідно до якої Австрія отримала право брати участь у всьому спектрі заходів, що визначаються Петербурзькими завданнями (у бойових місіях в контексті кризового управління, в тому числі – заходах з підтримки миру). У 1996 р. Австрія приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру» і брала участь у миротворчій місії у Боснії. Таким чином, Австрія змінила свій статус постійного нейтралітету. Сьогодні статус цієї країни за принципами міжнародного права відповідає статусу позаблокової, а не нейтральної держави. У даний час безпека Австрії та ЄС нерозривно пов'язані між собою, при цьому найважливішою складовою частиною австрійської політики безпеки є активна участь у міжнародних діях щодо попередження конфліктів і управління кризами [63].

Наведені зміни у зовнішньополітичних підходах до забезпечення своєї національної безпеки, в умовах фактичної відсутності прямих загроз воєнного характеру для території Австрії, мали визначальний вплив на реформування збройних сил країни та їх резервного компоненту зокрема. Їх розгорнута чисельність становить 55 тис. осіб, а основний бойовий компонент збройних сил

налічує 4 бригади постійної готовності (без урахування повітряного компоненту). Про відмову від проведення в майбутньому широких мобілізацій говорить і той факт, що кількість бойової техніки протягом останніх років також була скорочена майже в 3 рази, що фактично відповідає потребам вищенаведених 55 тисячних розгорнутих збройних сил [63].

При збереженні загального військового обов'язку, щорічно на військову службу призиваються 22 тис. новобранців із близько 48 тис. осіб призовного віку. Ще 14 тис. осіб проходять альтернативну службу. Але найбільших змін зазнали резервні сили (ландвер). З 2006 р. служба в резерві, а фактично – планова перепідготовка резервістів, стала добровільною. Жінкам дозволили проходити службу в резерві на добровільній основі ще раніше – з 1998 р. Отже, на сьогодні служба в резерві ЗС Австрії є добровільною і має міліційний принцип комплектування. Організаційно резервні сили зведені у 9 територіальних командувань, кожному з яких підпорядкований резервний піхотний батальйон (Віденському територіальному командуванню 2 батальйони) та окрема інженерна рота. Також є резервний батальйон МТЗ, який підпорядкований Об'єднаному командуванню тилу, та підрозділ з ліквідації наслідків стихійних лих. Загальна чисельність резерву становить до 20 тис. осіб. Кожний резервний піхотний батальйон в Австрії складається зі штабу, штабної роти та трьох піхотних рот. Традиційно, піхотні батальйони мають на озброєнні таке важке піхотне озброєння як ПТУРи і міномети. Планується, що в подальшому важке піхотне озброєння буде взагалі вилучене, а наголос буде зроблено на підвищенні можливостей з матеріально-технічного і медичного забезпечення, а також зв'язку [68].

Крім виконання внутрішніх задач, Резерв розглядається як основне джерело комплектування австрійських миротворчих контингентів в операціях за кордоном. Експерти відмічають, що з 2006 р., коли набір до Резерву став добровільним, відчувається постійний брак резервістів-добровольців. Тому для заохочення до служби в Австрії створена досить гнучка система підготовки і кар'єрного росту для резервістів. Для резервістів також передбачені курси

підвищення кваліфікації з цивільних професій, цілий ряд заохочень фінансового характеру. Вся, дуже детальна інформація наведена на сайті міністерства оборони, включаючи перелік вакансій, у т. ч. в миротворчих операціях, порядок просування по службі, курси перепідготовки і т. ін. Наприклад, резервіст повинен пройти перепідготовку протягом певної кількості днів, але терміни він може визначати сам. Для просування по службі треба закінчити відповідні курси (часто, навіть, дистанційно), а також мати відповідну вислугу в резерві та встановлений термін активної служби для кожного звання/посади. Там же на сайті резервіст може розрахувати своє приблизне фінансове забезпечення за участь у тій чи іншій операції, навчанні, закордонній місії тощо [63].

Для того, щоб стати резервістом треба відслужити строкову службу, а далі просуватися системою підготовчих курсів. Претендувати на офіцера може резервіст у званні сержант (вахмістр) і вище. Дуже спрощує просування, особливо для офіцерів, служба в миротворчих місіях, яка зараховується в термін перепідготовки. Часто офіцери резерву, особливо рідких військових спеціальностей (психологи, журналісти і т. ін.) покривають терміни перепідготовки за рахунок закордонних місій, не залучаючись до служби на батьківщині. Призвати резервіста проти його волі можна тільки під час мобілізації, або при проведенні загальних навчань Резерву. Підготовка резервістів проходить при регулярних військових частинах, в сержантській школі біля міста Лінц та у Військовій академії Марії Терезії [68].

Отже, в Австрії існує досвід організації системи тотальної територіальної оборони країни з опорою на багаточисельні резервні сили часів Холодної війни. На теперішній час, австрійське керівництво практично повністю відійшло від цієї концепції з огляду на об'єктивну відсутність безпосередньої військової загрози території країни. На сьогодні сили Резерву мають добровільний характер комплектування і призначені, в першу чергу, для виконання завдань невійськового характеру в умовах кризових ситуацій. В цілому, вони відповідають характеру загроз для національної безпеки країни, як, наприклад, ситуація із сирійськими біженцями, для блокування яких на австрійському

кордоні залучалися резервісти. При цьому в країні збережена обов'язкова військова служба за призовом. У січні 2013 р. в Австрії був проведений загальнонаціональний референдум з питання переходу на повністю контрактне комплектування збройних сил. Але 60% громадян висловились за збереження призову [68].

На відміну від Фінляндії, в Австрії після початку повномасштабної російської агресії проти України у 2022 році, не змінилося ставлення до позаблокового статусу. Хоча у країні є прихильники вступу до НАТО, проте, керівництво австрійської Народної партії (правлячої) не поспішає з даним кроком.

Важливий момент, на якому потрібно акцентувати. Позаблоковий статус як правило не тільки не сприяє економії на війську, а й навпаки примушує більше грошей вкладати у оборону. Можливо це не так очевидно у випадку Австрії, з урахуванням невеликої кількості загроз для цієї країни. Але Фінляндія (з великим кордоном із росією) завжди витрчала на національну оборону більше середнього натівського рівня. І саме позаблокові країни (на відміну від держав-членів НАТО) не поспішали відмовлятися від строкової військової служби. Дивує, що хоча це здавалося б є цілком очевидним, проте, як відомо тривалий час окремі проросійські сили лякали українців зростанням військових витрат через вступ до НАТО, мовляв доведеться витратити не менше 2 % ВВП на оборону. Насправді ж бути позаблоковою країною, мати таких «добрих сусідів» як путінська росія і водночас витратити менш ніж 2 % ВВП на оборону – шлях до національного самогубства.

РОЗДІЛ 3

ВІЙСЬКОВИЙ РЕЗЕРВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО УДОСКОНАЛЕННЯ

3.1. Військовий резерв ЗСУ напередодні повномасштабного вторгнення росії та його роль в умовах війни

Аналізуючи у нашому магістерському дослідженні роль військового резерву у період повномасштабної (конвенційної) війни з країною-агресором, яка розпочалася 24 лютого 2022 року та триває вже майже 22 місяці, необхідно зазначити, що багато аспектів пов'язаних з комплектуванням ЗСУ, загальної мобілізації в Україні у 2022 – 2023 рр. (зокрема загальна чисельність мобілізованих) на даний момент становить державну таємницю та не підлягає розголошенню у межах даної роботи. Тому у деяких аспектах доведеться обходитися цифрами довоєнної статистики.

Зазначимо, що хоча в Україні до війни організованим резервом до 2014 р. практично не займалися, але навіть в умовах постійної імпровізації вдалося сформувати численні батальйони територіальної оборони, які зіграли свою роль в стабілізації ситуації на фронті, а потім були успішно інтегровані в регулярну армію. Безумовно, визначальним фактором у такій ситуації став час. Якщо порівнювати з російською агресією проти Грузії, то очевидно, що короткочасні бойові дії не дозволили Грузії організувати і ефективно застосувати своїх резервістів, навіть не дивлячись на більш сприятливі стартові умови, ніж в Україні. Поступова ж ескалація збройного конфлікту починаючи з 2014 р. дозволила Україні створювати і розвивати свої резервні структури, в тому числі і з урахуванням реального бойового досвіду. Важливо відзначити, що, не дивлячись на непросту економічну ситуацію і відсутність у держави значних коштів, і в Грузії, і в Україні прийшли до висновку, що необхідне матеріальне стимулювання резервістів-добровольців.

Кабінет Міністрів України своєю постановою від 17 червня 2020 р. № 495 вніс відповідні зміни у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 607 «Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів», які вдосконалили структуру військового резерву людських ресурсів (визначили поняття «резерв нарощування» і «територіальний резерв») та уточнили загальні принципи комплектування ними військ як ЗСУ, так і інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань [21].

Зупинимося на деяких кількісних показниках. Перед повномасштабним нападом на нашу країну у Збройних Силах сформовано значний військовий оперативний резерв. Водночас, для гарантованого збереження обсягів підготовлених людських ресурсів і після завершення особливого періоду, резервістам військового оперативного резерву пропонувалося укладати контракти про проходження служби у військовому резерві з командирами військових частин, до яких вони зараховані. Зокрема у 2021 р. такі контракти уклали понад 14 тис. резервістів [4].

Упродовж останніх років у ЗСУ упроваджена та діє розгалужена система підготовки резервістів військового оперативного резерву. За цією системою у період 2017 – 2021 рр. підготовлено понад 50 тис. резервістів оперативного резерву першої черги (ОР-1) та близько 70 тис. резервістів оперативного резерву другої черги (ОР-2) і військовозобов'язаних. Призов резервістів на навчальні збори до кожної бойової бригади, як правило, здійснюється 1 раз на 2 роки. Водночас для тих бригад, які не залучаються до зборових заходів протягом поточного року, здійснюється перепідготовка їх резервістів на дефіцитні спеціальності екіпажів у відповідних навчальних центрах (курсах перепідготовки та підвищення кваліфікації). Після перепідготовки, як правило, резервісти залучаються на навчальні збори у складі штатних підрозділів своїх бригад. Такий підхід дав змогу більшості бойових бригад ЗСУ отримати безцінну практику у їх доукомплектуванні мобілізаційними людськими ресурсами [2; 3; 4].

Інформація щодо динаміки чисельності резервістів військового резерву ЗСУ подано у нашій таблиці 3.1. Як бачимо, перед початком повномасштабної війни у 2022 р. спостерігалось як зростання резервістів у цілому, так і резервістів обох черг оперативного резерву. До того ж, чисельність оперативного резерву другої черги зростала за останні роки навіть більш швидкими темпами.

Таблиця 3.1

Чисельність резервістів ЗСУ

Дата	Усього, тис. осіб	Оперативний резерв ЗСУ першої черги, тис. осіб	Оперативний резерв ЗСУ другої черги, тис. осіб
31.12.2017	145,1	116,0	29,1
31.12.2018	186,5	126,2	60,3
31.12.2019	216,4	136,0	80,4
31.12.2020	228,8	144,3	84,5
31.12.2021	234,0	148,0	86,0

Далі необхідно зазначити зміни до законодавства, які було прийнято безпосередньо після початку збройної агресії з боку росії.

Ще за 8 днів до вторгнення, 16 лютого 2022 р. указом Президента України № 59/2022 було внесене зміни до зазначеного «Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України». Відповідний указ (2012 року) було доповнено ст. 2-1 такого змісту: «Поширити дію Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України... на громадян України, які проходять службу у військовому резерві Державної спеціальної служби транспорту». Власне у Положенні викладено у новій редакції низку пунктів [43].

Найбільш важливими були зміни п. 3 (зазначалося, що «в особливий період особи, звільнені з військової служби, які за своїми професійно-психологічними характеристиками і станом здоров'я придатні до служби у

військовому резерві та відповідають встановленим вимогам проходження служби у військовому резерві» проходять службу у військовому резерві в обов'язковому порядку»), 12 (зазначалося, що особи зазначені у п. 3 зараховуються «в обов'язковому порядку на посади відповідно до їх військових звань») та 15 (визначалося, що порядок заміщення резервістами військових посад, передбачених штатами воєнного часу, у разі переведення Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту на організацію і штати воєнного часу, а також особливості ведення військового обліку резервістів в органах військового управління, військових частинах, у міських (районних) територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки встановлюються Генеральним штабом Збройних Сил України») [43].

Встановлювалося (також у п. 15 Положення), що «Порядок та обсяги підготовки за військово-обліковими спеціальностями, час та строки проведення підготовки резервістів визначаються: Генеральним штабом Збройних Сил України для резервістів Збройних Сил України; Адміністрацією Державної спеціальної служби транспорту за погодженням із Генеральним штабом Збройних Сил України для резервістів Державної спеціальної служби транспорту» [43].

Як згадувалося у вступі, 22 лютого 2022 р. (тобто за два дні до початку повномасштабної агресії) Президент України видав Наказ «Про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період». Призову підлягали резервісти від 18 до 60 років, як офіцерського і сержантського, так і рядового складу [17].

У подальшому було також змінено ст. 26-1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Зокрема її було доповнено частиною 9, у якій визначено, що «граничний вік перебування на службі у військовому резерві встановлюється відповідно до частини першої статті 22 цього Закону» (згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та проходження військової служби» від 21 березня 2023 року № 2995-ІХ). У ст. 22

визначено граничний вік перебування на військовій службі, який таким чином відповідає граничному віку служби у військовому резерві (розрізняється за різними категоріями особового складу). Відповідно у п. 4 ст. 28 зазначеного закону після внесення відповідних змін було визначено, що «граничний вік перебування в запасі другого розряду є граничним віком перебування в запасі» [25].

Право оголошувати мобілізацію належить Президенту України, який здійснює загальне керівництво у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації держави, визначає мету, завдання, вид, обсяги, порядок і строки проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації. Відповідні повноваження закріплено у п. 20 ст. 106 Конституції України, у якій зазначено: «приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України». Водночас до повноважень Верховної Ради України (п. 31 ст. 85 Конституції України) належить затвердження відповідного указу протягом двох днів з моменту звернення Президента України [16].

Підкреслюючи, що Наказ про призов резервістів було видано раніше, ніж оголошення про загальну мобілізацію, потрібно водночас визнати, що в повній мірі його виконати до повномасштабного нападу не було об'єктивної можливості (адже до нападу залишалось лише 2 дні). Тому фактично резервісти поповнювали ЗСУ в межах першої хвили мобілізації.

Мобілізацію було оголошено 24 лютого 2022 року указом Президента України В. В. Зеленського №69/2022 «Про загальну мобілізацію». В указі зазначалося, що «у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та з метою забезпечення оборони держави, підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України» постановлено провести загальну мобілізацію [27]. Було прийнято Закон України «Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» [32].

На всій території України (крім повністю тимчасово окупованих станом на 24 лютого 2022 року Автономної Республіки Крим та м. Севастополя) було проведено призов військовозобов'язаних, резервістів та залучення транспортних засобів для забезпечення потреб ЗСУ, Національної гвардії України. Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших військових формувань України здійснити в обсягах, визначених згідно з мобілізаційними планами. Генеральному штабу було доручено визначити черговість та обсяги призову військовозобов'язаних, резервістів та транспортних засобів національної економіки в межах загального строку мобілізації. Кабінет Міністрів України забезпечує фінансування, а СБУ має здійснювати заходи контррозвідального забезпечення під час виконання загальної мобілізації [27].

У подальшому термін мобілізації (згідно указу від 24 лютого 2022 року її було передбачено провести протягом 90 днів) довелося 7 разів продовжувати (кожного разу на 90 днів) шляхом прийняття нових указів: 1) Указу Президента України від 17 травня 2022 року № 342/2022 (строк проведення загальної мобілізації продовжено з 25 травня 2022 р.) [45]; 2) Указу Президента України від 12 серпня 2022 року № 574/2022 (строк проведення загальної мобілізації продовжено з 23 серпня 2022 р.) [46]; 3) Указу Президента України від 7 листопада 2022 року № 758/2022 (строк проведення загальної мобілізації продовжено з 21 листопада 2022 р.) [47]; 4) Указу Президента України від 6 лютого 2023 року № 59/2023 (строк проведення загальної мобілізації продовжено з 19 лютого 2023 р.) [48]; 5) Указу Президента України Указом від 1 травня 2023 року № 255/2023 (строк проведення загальної мобілізації продовжено з 20 травня 2023 р.) [49]; 6) Указу Президента України від 26 липня 2023 року № 452/2023 (строк проведення загальної мобілізації продовжено з 18 серпня 2023 р.) [50]; 7) Указу Президента України від 6 листопада 2023 року № №735/2023 (строк проведення загальної мобілізації продовжено з 16 листопада 2023 р.) [51]. Верховна Рада України в умовах російської агресії

та загальнонаціонального супротиву підтримала Президента. Було прийнято сім нових законів про затвердження зазначених указів.

Для розуміння ролі військового резерву у контексті відбиття російської агресії зазначимо, що існує 4 черги мобілізації. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 607 «Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів» (останні зміни до неї було внесено з постановою Кабінету Міністрів України від 26 січня 2022 р. № 61) оперативний резерв складається з: 1) резерву першої черги, що включає резервістів та військовозобов'язаних (переважно з досвідом участі в антитерористичній операції та у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях), призначених для доукомплектування органів військового управління, військових частин та підрозділів бойового складу Збройних Сил, органів управління, військових частин та підрозділів інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Держспецзв'язку; 2) резерву другої черги, що складається з резерву нарощування та територіального резерву [31].

Під «першою чергою мобілізації», яка відбувалася ще навесні 2022 р. як раз і мали на увазі оперативний резерв у цілому. Друга черга мобілізації – колишні військовослужбовці, які проходили строкову службу до 2014 року або служили за контрактом. Наступний етап – військовозобов'язані, які закінчили військові кафедри ВНЗ як офіцери запасу та не призивалися під час попередніх мобілізаційних кампаній. Остання черга – громадський резерв: інші громадяни, які не мають обмежень за віком чи станом здоров'я щодо призову на військову службу та можуть бути залучені для комплектування ЗСУ та інших військових формувань. Тому саме на долю оперативного резерву ЗСУ випало (поряд з кадровими військовими) найбільш важке завдання – встояти під тиском ворога навесні 2022 р. Всі військові експерти відзначали, що резервісти які йшли до

лав ЗСУ у цей період були найбільш мотивованими та добре навченими поряд з іншими хвилями мобілізації.

Отже ми маємо гарний досвід використання військового резерву для захисту державного суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Він стане нам у нагоді і після завершення війни.

3.2. Шляхи та напрями удосконалення військового резерву ЗСУ після перемоги України

Наступні кілька поколінь світ житиме за правилами, які будуть сформовані за підсумками російського нападу на Україну. Але фактично ще у 1991 році перед Україною постало завдання, яке так і не було у повній мірі виконане до початку широкомасштабної агресії у 2022 року (хоча починаючи з 2014 р. було зроблено чимало). Його можна сформулювати наступним чином: «Як поєднати обмежені фінансові ресурси країни і не намагаючись створювати військового паритету з росією (в наш час країна-агресор є не потенційним, а абсолютно реальним супротивником, проте, після перемоги скоріш за все знову буде на довгі роки переведено у статус потенційного) тим не менш мати можливість дати йому відсіч у випадку нападу?»

Зазначимо, що бажано мати таку можливість і без допомоги з боку третіх держав. Добре якщо така допомога буде, і звісно дуже добре якщо Україна набуде членства в НАТО та на неї поширяться гарантії найбільш потужного оборонного союзу в світі. Але не можна нехтувати розвитком власної Воєнної організації, повністю покладаючись на міжнародні гарантії. Потрібно також розуміти, що наявність в Україні власних потужних та спроможних збройних сил є вагомим аргументом для держав Заходу щодо прийняття України до Організації Північноатлантичного договору.

Відповідь на питання полягає у розвитку системи військового резерву. Саме наявність потужного військового резерву має надати Україні можливість провести після перемоги скорочення ЗСУ спочатку до законодавчо визначеної

чисельності мирного часу (з 1 січня 2022 р. гранична чисельність становить 261 тис., у т. ч. 215 тис. військовослужбовців [58]), а пізніше до тих меж, які є доцільними з урахуванням зовнішньополітичних обставин. Військовий резерв є єдиною можливою формою отримати після мобілізаційного розгортання Збройних Сил необхідну чисельність без непомірних витрат у мирний час на утримання армії.

Важливою перевагою солдата-резервіста для держави є його дешевизна у порівнянні з солдатом регулярної армії, утримання якого, особливо при контрактному способі комплектування, обходиться недешево. Тому навіть досить багаті держави на зразок Великої Британії не нехтують організацією резерву з колишніх військовослужбовців. За досвідом європейських держав ми знаємо, що суттєву частину резерву складають формування територіальної оборони, на які більшість держав покладає охоронні завдань в районах фактичного проживання резервістів. Таке застосування підрозділів територіальної оборони дозволяє вивільнити регулярні формування від охорони тилу Збройних Сил.

Сьогодні забезпечення престижності військової служби, виховання патріотів України (насамперед, молоді) стає предметом особливої уваги всього суспільства. Для цього необхідно мати постійний зв'язок цивільного суспільства зі Збройними Силами. Служба у військовому резерві якраз і є такою з'єднувальною ланкою. Основними показниками процесу залучення громадян до служби у резерві мають бути: власне бажання і добровільне укладення контракту, професіоналізм, мешкання поруч з військовою частиною, матеріальна зацікавленість.

Найбільш ефективними резервістами є добровольці з більш високою мотивацією, ніж середньостатистичні громадяни. Однак навіть їх мотивація має в тій чи іншій мірі матеріальну складову. Тому державі потрібно поєднувати високий рівень патріотизму з матеріальним стимулюванням. На нашу думку, покращення фінансового та матеріально-технічного забезпечення й підвищення соціальних гарантій особового складу, який проходить службу у військовому

резерві, суттєво вплине на якість військової підготовки взагалі і на сумлінне ставлення резервістів до виконання військового обов'язку зокрема. Цілком зрозуміло, що сьогодні, в умовах прояву прагматизму суспільства, бажаними займатись військовою справою будуть лише ті громадяни, які крім патріотизму мають на меті також і фінансове забезпечення та відповідні соціальні гарантії з боку держави. Тим паче, що служба у військовому резерві несе ризики, пов'язані з призовом в особливий (загрозливий) період.

Українське законодавство у сфері військового резерву потребує подальшого удосконалення. Положення прийнятого 16 липня 2021 р. Закону України «Про основи національного спротиву» мають бути певною базою для інших нормативно-правових актів та змін діючих. Зокрема залишається невирішеним питання щодо податкових пільг резервістам у контексті додаткових гарантій соціально-правового захисту осіб, призваних на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Зазначимо, що ще 26 грудня 2018 року було прийнято рішення Ради національної безпеки і оборони України «Щодо підсумків введення воєнного стану в Україні» (уведено в дію Указом Президента України від 25 січня 2019 року № 17), у якому було зазначено про необхідність встановлення особливостей оподаткування осіб, які призиваються на таку військову службу, як одного з елементів їх соціально-правового захисту. Необхідні зміни мають бути внесені до Податкового кодексу.

Резервісту у мирний час має бути гарантовано збереження робочого місця та середньої заробітної плати на час його участі в зборах як у державних, так і комерційних структурах. Деякі роботодавці ставляться до цього з розумінням, але є й такі, котрі не сприймають необхідність відпускати своїх працівників на збори. До того ж в нашій державі як відомо існує хибна практика виплати частини зарплати у конвертах, і відповідно у резервіста є право лише на «білу зарплату».

Безумовно, що в умовах ринкових відносин керівники більш за все піклуються про економічний стан підприємства, а не за те, коли відправляти

працівника на збори. За таких умов необхідно організувати співпрацю роботодавця з військовою частиною (ТЦК та СП). За такої співпраці можна досягти порозуміння, а головне – резервіст буде в повному обов'язі виконувати передбачені контрактом обов'язки. Роботодавців необхідно заохочувати. Держава має стимулювати підприємства, в яких працюють резервісти. Насамперед, це зменшення оподаткування й відрахувань до різних фондів. Іншим видом стимулювання може стати надання преференції підприємствам у поставках своєї продукції та наданні різноманітних послуг військовим частинам, установам, закладам.

Функцію військового обліку треба вилучити з завдань Генштабу та Командування Сухопутних військ і створити у системі Міноборони окрему агенцію. Паралельно забезпечити умови підготовки та підтримання готовності відповідного резерву на рівні частин, оперативних командувань тощо.

Кажучи вище про матеріальне стимулювання служби у резерві, потрібно прагнути і до популяризації служби у резерві, до того щоб зростав престиж резервістів у суспільстві.

На нашу думку, ключові концептуальні засади розвитку військового резерву ЗСУ (із внесенням відповідних змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу») потрібно прийняти вже зараз, не чекаючи завершення бойових дій. А після перемоги їх потрібно починати впроваджувати.

Обговорюється багато різних змін реформування структури військового резерву. На нашу думку, найкращим варіантом буде його поділ на наступні групи: 1) Бойовий резерв, до якого увійдуть особи з бойовим досвідом, здатні швидко поповнити конкретні військові частини; 2) Територіальний резерв – військовий резерв для частин територіальної оборони; 3) Оперативний резерв – це військовозобов'язані, які проходили службу, але, як правило, не мають бойового досвіду; вони створять запас міцності для оперативних командувань; 4) Мобілізаційний резерв – особи, які пройшли базову військову підготовку; 5) Обліковий резерв – особи без базової підготовки.

З резервістів має складатися Військовий резерв 1, 2 та 3 груп.

Чисельність мобілізаційного резерву до війни складала близько 7 млн, проте, як відомо, зовсім не всіх військовозобов'язаних є можливість легко та швидко мобілізувати. Чисельність резервістів (добре навчених та мотивованих осіб, які протягом 24 годин мають приєднатися до свого підрозділу) є набагато важливішою. Наявність 1 млн (як мінімум) резервістів має бути суворим попередженням для будь-якої країни-агресора, ніж чисельність.

Всі групи військового резерву потребуватимуть уваги (і до речі обов'язково має бути створено цифровий реєстр резервістів та військовозобов'язаних). На нашу думку, найбільше уваги потрібно приділити територіальному резерву. Висока ефективність підрозділів територіальної оборони (перед початком широкомасштабної війни багато хто з військових експертів недооцінював територіальну оборону) свідчить про те, що територіальний резерв після перемоги потрібно суттєво нарощувати.

Також зазначимо, що треба максимально залучати і нарощувати потенціал добровільної участі громадян в заходах оборони, вдосконалюючи систему мотивації. В державі постійно тривають дискусії щодо можливої легалізації вогнепальної зброї для громадян. На нашу думку, незалежно від загального вирішення даного питання, резервістам має бути надано право мати зброю, що слугуватиме ще одним свідченням поваги до них та високого їх статусу у суспільстві.

ВИСНОВКИ

Проведене в межах магістерської роботи дослідження проблем формування військового резерву Збройних Сил України дозволило зробити наступні висновки.

1. Під «військовим резервом» у військовій науці розуміють наявність людських ресурсів, які держава може залучити для мобілізаційного розгортання збройних сил та повноцінного забезпечення потреб фронту та тилу у випадку війни. Зарубіжний досвід свідчить, що військовий резерв існує у багатьох країнах і часто пов'язаний із службою у підрозділах територіальної оборони.

2. Законодавче визначення поняття «резервіст» корегувалося в Україні багато разів. Згідно змін внесених до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» 30 березня 2021 року, резервісти це «особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період». Добір громадян, у тому числі військовозобов'язаних, для проходження служби у військовому резерві проводиться із числа: 1) військовослужбовців, які звільняються в запас – командирами (начальниками) військових частин (установ); 2) громадян, які проживають (перебувають) у населених пунктах, в яких або поряд з якими дислокуються військові частини – командирами (начальниками) військових частин (установ) та військовими комісарами районних (міських) ТЦК та СП.

3. Відповідно до вітчизняного законодавства, військовий резерв в Україні поділяється за призначенням на оперативний резерв (першої та другої черги) та мобілізаційний людський резерв. Оперативний резерв другої черги складається з резерву нарощування та територіального резерву, включає резервістів та військовозобов'язаних, призначених для комплектування військових частин, підрозділів територіальної оборони.

4. Динаміка кількісних показників військового резерву напередодні повномасштабної агресії росії була позитивною. Станом на 31 грудня 2021 р.

чисельність оперативного резерву ЗСУ було доведено до 234 тис. (за 5 попередніх років відбулося збільшення на 70 %). Резерв першої черги було доведено до 148 тис. Проте, об'єктивно існувала потреба у подальшому збільшенні кількості резервістів. Також зазначалося про необхідність збільшення резервістів, які беруть участь у військових зборах. Очікувана подальша позитивна динаміка розвитку військового резерву України мала значно посилити обороноздатність країни, але ворог не бажав давати для цього часу.

5. Напередодні повномасштабного вторгнення резервістам було надано низку нових прав та пільг, зокрема змінами до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» резервістам було передбачено виплату одноразової грошової допомоги.

6. Хоча бажаних показників розвитку військового резерву напередодні великої конвенційної війни не було досягнуто, проте, наявність оперативного військового резерву ЗСУ (передусім – першої черги) зіграла важливу, а можливо ключову роль на першому етапі національного спротиву збройній агресії росії у 2022 р. Призов резервістів почався раніше ніж загальна мобілізація. Наказ Верховного головнокомандувача «Про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» було видано 22 лютого 2022 р.

7. На нашу думку, розвиток вітчизняного військового резерву залишиться однією з найбільш актуальних сфер військового будівництва після переможного завершення війни. З метою посилення обороноздатності країни необхідно здійснити наступні кроки:

– реформувати структуру військового резерву, поділивши його на групи:
1) бойовий резерв (до нього мають увійти особи з бойовим досвідом, здатні швидко поповнити конкретні військові частини); 2) територіальний резерв (для частин територіальної оборони); 3) оперативний резерв (військовозобов'язані, які проходили службу, але, як правило, не мають бойового досвіду);

- 4) мобілізаційний резерв (особи, які пройшли базову військову підготовку);
  - 5) обліковий резерв (особи без базової підготовки);
    - військовий резерв 1, 2 та 3 груп (з зазначених вище) має складатися з резервістів;
      - продовжувати збільшувати чисельність резервістів, довести їх кількість до 1 млн, що у подальшому може стати передумовою скорочення чисельності ЗСУ мирного часу;
      - не обмежуватися кількісними показниками та покращувати якість військового резерву регулярним проведенням військових зборів;
      - підвищувати рівень соціальних гарантій резервістів, передусім збільшити грошові виплати;
      - посилити контроль за дотриманням прав резервістів з боку роботодавців щодо збереження за резервістом робочого місця й середньої зарплати та щодо недопущення спроб перешкоджати участі резервіста у військових зборах; посилити комунікацію з роботодавцями щодо резервістів та передбачити у майбутньому пільги для роботодавців, у яких працюють резервісти;
      - всіляко сприяти підвищенню авторитету та поваги до резервістів у суспільстві; посилити співпрацю між державними органами та Радою резервістів ЗСУ;
      - надати резервістам право мати зброю.
- Наявність потужного військового резерву після перемоги має бути запорукою захисту національної безпеки України. Потрібно усвідомити, що військовий резерв призначений не тільки для використання в умовах війни, але передусім для запобігання війні. Наявність великої кількості резервістів, готових швидко приєднатися до ЗСУ, може налякати будь-якого потенційного агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадрак В. Професійна армія в Україні: питання політичної волі чи політики? *LB.ua*. 2020. 24 жовт. URL: https://rus.lb.ua/news/2020/10/24/468813_profesiyna_armiya_ukraini_pitannya.html.
2. Біла книга 2018 р. Збройні Сили України: інформаційний бюлетень. Київ: Міністерство оборони України, 2019. 170 с.
3. Біла книга 2019–2020 рр. Збройні Сили України, Держспецтрансслужба : інформаційний бюлетень. Київ: Міністерство оборони України, 2021. 196 с.
4. Біла книга 2021. Оборонна політика України: інформаційний бюлетень. Київ : Міністерство оборони України, 2022. 124 с.
5. Буковський І. В. Історичний досвід будівництва професійних армій провідних країн світу *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2012. № 724. С. 215–220.
6. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 22 черв. 2020 р. на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» № 3553 від 28.05.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/-pls/zweb2/webproc4_1?pf351-1=68960.
7. Візія Генерального штабу ЗС України щодо розвитку Збройних Сил України на найближчі 10 років. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2020/01/11/viziya-generalnogo-shtabu-zs-ukraini-shhodo-rozvitku-zbrojnih-sil-ukraini-na-najblizhchi-10-rokiv>.
8. Вісенс О. Як служать у французькій армії. *Народна армія*. 2010. 15 квітня. С. 4–5.
9. Володимир Зеленський: Сильна армія – це запорука незалежності та права на самостійний розвиток України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-silna-armiya-ce-zaporuka-nezalezhnosti-t-58749>.

10. Горбенко С. В., Якименко І. В., Григорчук О. М. Аналіз доцільності застосування змішаного виду комплектування Збройних Сил України особовим складом в сучасних умовах. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2016. № 2 (47). С. 6–8.

11. Думенко М. Носов Д., Мурашко В. Обґрунтування напрямків розвитку та вдосконалення системи комплектування Збройних Сил України рядовим, сержантським складом. *Social development & Security*. 2020. № 1. С. 113–127.

12. За три роки з ЗСУ звільнилось 77 тисяч контрактників *Ukrainian Military Pages*. 2020. 21 жовт. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/10/77.html>.

13. Загороднюк А. Позиція держави – професійна, підготовлена і оснащена армія згідно зі стандартами НАТО. URL: <http://www.mil.gov.ua/news/2019/11/10/pozicziya-derzhavi-%E2%80%93-profesij-napidgotovlena-i-osnashhena-armiya-zgidno-zi-standartami-nato-andrijzagorodnyuk>.

14. Клаузевіц К. Ф. Природа війни. Київ : Vivat, 2018. 416 с.

15. Коваль О. Проблеми формування та функціонування центрів комплектування та соціальної підтримки й шляхи їх вирішення. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 4 (53). С. 102–111.

16. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

17. Міноборони: Верховний Головнокомандувач ЗСУ підписав Наказ про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minoboroni-verhovnij-golovnokomanduvach-zsu-pidpisav-nakaz-pro-prizov-rezervistiv-na-vijskovu-sluzhbu-za-prizovom-osib-iz-chisla-rezervistiv-v-osoblivij-period>.

18. Міноборони не скорочуватиме чисельність збройних сил. *Дзеркало тижня*. 2019. 22 вересня. URL: https://dt.ua/UKRAINE/minoboroni-ne-skorochuvatime-chiselnist-ukrayinskoyi-armiyi-zagorodnyuk-324255_.html.

19. Міноборони уточнило чисельність Збройних Сил України. *Ukrainian Military Pages*. 2020. 19 серп. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2020/10/77.html>.

20. Носуля А. М. Шляхи удосконалення системи комплектування військ (сил) в процесі створення професійної армії. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. Вип. 2. С. 164–170.

21. Президент на зустрічі з резервістами: Україні пощастило мати таких героїв. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-na-zustrichi-z-rezervistami-ukrayini-poshastilo-ma-62377>.

22. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.

23. Про внесення змін до деяких законів України щодо служби у військовому резерві : Закон України від 17.03.2014 р. № 1127-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-18#Text>.

24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку : Закон України від 30.03.2021 р. № 1357-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#Text>.

25. Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» щодо служби у військовому резерві в особливий період: Закон України від 19.03.2015 р. № 265-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-19#Text>.

26. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2680-19>.

27. Про загальну мобілізацію : указ Президента України від 24.02.2022 р. № 69/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>.

28. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

29. Про затвердження Концепції військової кадрової політики Міністерства оборони України на період до 2025 року : наказ Міністерства

оборони України від 14.09.2021 р. № 280 URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/280_nm.PDF.

30. Про затвердження основних напрямів розвитку військової кадрової політики у Збройних Силах України на період до 2025 року : наказ Міністерства оборони України від 12.01.2021 р. № 5. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2021/5_np.pdf.

31. Про затвердження структури військового резерву людських ресурсів : постанова КМУ від 12.11.2014 р. № 607. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/607-2014-п#Text>.

32. Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» : Закон України від 03.03.2022 р. № 2105-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2105-20#Text>.

33. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку проведення загальної мобілізації» : Закон України від 16.11.2022 р. № 2739-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2739-20#Text>.

34. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1934-12>.

35. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 р. № 374-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/374-15>.

36. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1906-15>.

37. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 р. № 3543–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3543-12>.

38. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2469-19>.

39. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876–VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/876-18>.

40. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

41. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

42. Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії : указ Президента України від 01.02.2022 р. № 36/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/362022-41285>.

43. Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України : указ Президента України від 9.10.2012 р. № 618/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show-/618/2012#Text>.

44. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000 р. № 1647–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/389-19>.

45. Про продовження строку проведення загальної мобілізації : указ Президента України від 17.05.2022 р. № 342/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3422022-42621>.

46. Про продовження строку проведення загальної мобілізації : указ Президента України від 12.08.2022 р. № 574/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5742022-43637>.

47. Про продовження строку проведення загальної мобілізації : указ Президента України від 07.11.2022 р. № 758/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7582022-44877>.

48. Про продовження строку проведення загальної мобілізації : указ Президента України від 06.02.2023 р. № 59/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/592023-45761>.

49. Про продовження строку проведення загальної мобілізації : указ Президента України від 01.05.2022 р. № 255/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2552023-46805>.

50. Про продовження строку проведення загальної мобілізації : указ Президента України від 26.07.2023 р. № 452/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4522023-47797>.

51. Про продовження строку проведення загальної мобілізації : указ Президента України від 06.11.2023 р. № 735/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7352023-48841>.

52. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.

53. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.08.2021 р. «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» : указ Президента України від 17.09.2021 р. № 473/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>.

54. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 р. «Про Стратегію воєнної безпеки України» : указ Президента України від 25.03.2021 р. №121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>.

55. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. (Указ втратив чинність на підставі указу Президента України № 473/2021 від 14.09.2020 р. № 392/2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

56. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 верес. 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

57. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

58. Про чисельність Збройних Сил України : Закон України від 05.03.2015 р. № 235-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19#Text>.

59. Проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 12.03.2021 р. № 5236. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71396.

60. Проект Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України щодо окремих питань забезпечення організації виконання військового обов'язку в особливий період від 28.05.2020 р. № 3554. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68961.

61. Резніков О. Контури української оборони майбутнього. *Інтерфакс-Україна*. 2023. 7 лип. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/921329.html>.

62. Руснак І. С. Воєнна безпека України у світлі реформування сектора безпеки і оборони. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 9–14.

63. Савинець О. Ю. Іноземний досвід комплектування збройних сил. *Науковий вісник УжНУ. Сер. Право*. 2018. Вип. 51. Т. 2. С. 34–38.

64. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / за ред. І. С. Руснака. Київ: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.

65. Систему грошового забезпечення кардинально змінять – військові отримуватимуть від 20 до 60 тисяч. *Ukrainian Military Pages*. 2019. 12 верес. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2019/09/groshove-us.html>.

66. Служба в резерві. URL: <https://www.zsu.gov.ua/menu/60057b679c13d8762111f10b#:~:text=Проходження%20служби%20у%20військовому%20резерві,військової%20частини%20на%20штатній%20посаді>.

67. Сьогодні ми вшановуємо справжніх патріотів – воїнів-резервістів – Володимир Зеленський. *АрміяInform*. 2023. 18 трав. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/05/18/sogodni-my-vshanovuyemo-spravzhnih-patriotiv-voyniv-rezervistiv-olodymyr-zelenskyj>.

68. Флурі Ф., Бадрак В. Сучасний досвід призову на строкову службу та формування військового резерву. Женева; Київ: Лопатіна О. О. [вид.], 2017. 81 с.

69. Чолій С. Державні ідеології комплектування збройних сил в (східно-) європейському регіоні. *Ідеологія і політика*. 2018. № 2 (10). С. 25–60.

70. Ярмо О. В. Розвиток військового резерву Грузії: досвід для України. *Збірник наук. праць Центру воєн.-стратег. досліджень Нац. ун-ту оборони України ім. І. Черняхівського*. 2021. № 1 (71). С. 40–47.